

A SORSVETŐ KÖNYVEK ÉS EGY ISMERETLEN XVI. SZ. MAGYAR FORTUNA. ¹

MAJLÁTH BÉLÁTÓL.

Népies irodalmunknak van egy igen érdekes és nevezetes ága, mely a mult században már lestülyedt ugyan a ponyvairódalom körébe, de három százados létezése, eredete és verses alakja szempontjából méltán igényelhet vala helyet ott, hol a népköltészet ponyvairódalomi termékei méltatásra találtak. Ez a sorsvető, a szerencsekönyvek irodalma, melyről mostanig hallgatott irodalmunk története, de még csak bibliographiai repertoriumokból, könyvészeti jegyzetekből sem ismerünk arról annyit, hogy legalább ez említett könyvek czíméről lenne tudomásunk. Pedig az oly irodalmi termék, mely háromszázados pályafutása alatt tizenhat kiadást ért, s alig száz éve, hogy a vásári piac ponyvájára került, s még nincs húsz éve, hogy onnét is leszorulva többé nem nyomatik; — de legelső eredeti irányát, alakját, sőt mondhatnám eredeti irmodorát és nyelvezetét vajmi csekély korszerű változásokkal az utolsó kiadásban is fentartani tudta: az oly irodalmi termék szerzője kétségtelenül számot tesz azon íróink sorában, kik a XVI-ik században írtak az olvasni és írni tudók számára. Mert a magyar sorsvető könyveket is csak a mivelt osztály olvasta; annak is ugyanazon közönsége volt, mint az azonkorú költészeti irodalom bármely más ágának, mely részint mulattató időtöltésül, részint a jövőendő tudásának babonás kielégítéseül szolgált a legmagasabb főúri köröknél épen úgy, mint az udvarházban lakó hét szilvafás nemes ember családjánál, vagy az írni és olvasni tudó társadalom bármely osztályánál.

¹ Felolvastatott a m. t. Akadémia 1887. október 3-diki ülésén.

Bizonyára ott feküdt a sorsvető könyv a ládában vagy almáriomban békés egyetértésben a históriás énekekkel, Lantos Sebestyén épületes szép verseivel és másokkal. S ha míg ezekről irodalomtörténetünk hírt tud adni nekünk, a sorsvető könyveket pedig nem említi, mintha nem is léteztek volna; ennek oka csak abban rejlik: hogy a verses históriák, vitézi énekek, a krónikás könyvek a multak történeteit írván le, a tudás vágyát elégítették ki s nehányszori olvasás után a könyvpolezra vagy a leveles ládába visszakerültek, s olykor hosszú évtizedek múlva kevésbbé sérülve, vagy épen teljes épségben származtak át egyik nemzedékről a másikra. A sorsvető, a szerencsekönyvek azonban a jövő titkaiba engedték bepillantani a hiszékeny, a babonás elöítéletek jármában fogva tartott embereket; s míg a multak tudásának vágyát csak kevesen óhajtották kielégíteni, — a jövő titka iránti kíváncsiságnak igen nagy közönsége volt, s a sorsvető könyvek felette gyakori használata, forgatása miatt azok elkallódtak, elrongyolódtak, ugyannyira, hogy azoknak csak híre jutott egyik nemzedékről a másikra, de maga a könyv nem, vagy csak a legritkább esetben. S ha bár ezen könyveknek újabb és újabb kiadása egyik a másikat érte, — a legrégebb kiadásokról a jelenkor már nem tudott semmit, példányait nem látta, s ennek természetes következése lett irodalom történetünkben azon hézag, mely a XVI-ik századbéli népies költészeti termékek mellett a sorsvető szerencsekönyvekről említést nem tesz, nem tehetett, mert azt fenmaradt példányaiban nem ismerte.

Eme hiány, ezen hézag pótlása az, mit jelen irodalomtörténeti tanulmányommal a sorsvető könyvekről elérni, vagy legalább némileg megközelíteni kívánok, mert hogy azon űr teljesen elenyészthető legyen, meggyőződéseim szerint ma már nem valószínű. Mert habár kutatásom véletlen szerencséje nyomába is vezetett a magyar sorsvető könyvek létezésének a XVI-ik században, az általános emberi természet gyengeségére, a kíváncsiság kiaknázására alapított könyvek elterjedése bizonyára oly sok kiadást ért, hogy azon kiadásoknak csak megközelítő meghatározását sem vagyunk képesek eszközölni. Nem, mert hiányzanak, elvesztek, elkallódtak egyrészt magok a példányok, másrészt pedig a régi könyvlajstromok, följegyzések sem szolgáltatnak adatokat, melyek nyomán ezen nagyon elterjedt s még napjainkban

is létezett Fortuna- vagy Szerencsekönyvek 1711-ig lemenő kiadásait constatálni lehetne.

Tisztelt Akadémia! Midőn itt e helyen és ez alkalommal jelen értekezésemet a magyar sorsvető könyvekről különösen előadni szerencsés vagyok: nem zárkozhattam el az elől, hogy tanulmányomat általjában ki ne terjeszszem a külföldi irodalom hasonló fajú termékeire is. Mert a mellett, hogy XVI-ik századbeli irodalmunknak egy teljesen ismeretlen kiadású Fortuna-könyvét mutathatom be: az összegyűjtöttem anyag mindinkább arról győzött meg, hogy a magyar sorsvető könyvek keletkezése szoros kapcsolatban van a külföld hasonló termékeivel. A külföld szolgáltatta a mienknek az előmintákat a berendezéshez, a képek rajzaihoz, az utalásokhoz a kérdésektől a képesoportok labirinthjain keresztül a jövőmondás feleletéig. Mindemellett a szöveg nem fordítás; maradt az eredeti magyar úgy irányára mint moráljára nézve, a verselés magyaros modorára, a négy-soros rimes versszakok alkalmazására, mint a kifejezésekben a tős-gyökeres magyaros szájíznek, a triviális vastag tréfák modorának megfelelőleg; s végre eléggé kínálkozó volt az alkalom jelen értekezésem indokából, a külföldi sorsvető könyveket összehasonlítva a magyarral, amannak bibliographiáját is megismertetni, minthogy tudtommal a külföldi „*Libro del sorte*”; „*a „Dodechedron“-ok, a „Loos buch“-ok, „Libro del juego de los suortes“, „Fortuna Albo Sciesty“ stb. című sorsvető vagy szerencsekönyvek irodalmunkban tárgyalva nincsenek.*

Tanulmányomat részint eredeti kútforrásokra, könyvtári és levéltári kutatásokra fektetve, átvizsgáltam a bécsi csász. kir. könyvtárban levő „*ain Loos Buch*“ című kéziratot a XIV-ik századból; a heidelbergi codexet ugyancsak a XIV-ik századból és egy másikat szintén ott 1492-ik évből; a müncheni kir. könyvtárban egy 1450-ik évtől 1461-ig terjedő kéziratot, melyben hat különféle sorsvető könyv van; a hagenau-i könyvjegyzék nyomán egy ugyanottani kéziratot 1440-ik évből s végre a berlini kir. könyvtárban egy XV. századbeli kéziratot; részint felhasználtam a Loosbuch-ok monographistái közül Sotzmann munkálatait, Brunet Notice-ait, Gervinus „*Gesichte der poetischen national Literatur der Deutschen*“ című dolgozatát; részben pedig bibliographikus leírásokat, repertoriumokat és könyvészeti elszórt

jegyzeteket De Rossi, Primisser, Morelli, Hain, Trevigni, Panzer, Ebert, Jannet, Violet le Duc, Vulsan de la Colombier, De Bouck, Kästner, Grässe, Hoffmann von Thallersleben, Raumer és Flügeltől.

S miután 14 eredeti kéziratot, 32 nyomtatott sorsvető könyvet részint eredetiben, részint megjelent bibliografiai közlemények és leírások nyomán áttanulmányoztam, azon meggyőződés érlelődött meg bennem, hogy némi szolgálatot tehetek irodalomtörténetünknek: ha vonatkozással a magyar sorsvető könyvekre ez irányban tett tanulmányaimat a következőkben bemutatom.

I.

A sorsvető könyvek kéziratai.

Legrégibb ismert kézirata a sorsvető könyveknek a XII-ik századból ered, melyet Aben Ezra, astrologus, kabbalista, az orvosi tudományokban nagy jártassággal bíró spanyol zsidó „Sepher Goraloth“ czim alatt írt, s melyet De Rossi¹ leírásából ismerünk. Hogy az e fajta könyvek az arabok és perzsák „falnamek“ útján terjedtek el Európában, kétségtelenül bizonyítják Grässe² és Flügel³ közleményei, melyekben az arab és perzsa sorsvető könyvek nagy tömegéről adnak kimerítő jelentéseket. Nem valószínűtlen azonban a föltevés, ha némelyek ezen könyvek első eredetét a rómaiak „Sortes Virgilianae“-ig felvinni törekeshetnek.

Általában azonban a reánk maradt sorskönyvek kéziratainak legnagyobb része — néhánynak kivételével — a XV-ik századból való; s nagy tévedésben van Primisser⁴ is, midőn az ambrázi gyűjteményben levő „*Ain loss Puch*“ czimű pergamentre írott sorskönyvet a XIII-ik század második feléből származtatja, mert annak nyelvezete sokkal későbbi korra vall.

Németországban a sorsvető könyvek, az írott Loosbuchok kivált a XV-ik században még a könyvnyomtatás feltalálása után is nagyon elterjedve voltak. Ezt bizonyítaná körülbelül az

¹ Cod. mss. hebr. tom. I. pag. 67.

² Literat. Gesch. Tom. II. pag. 886. 1015.

³ Berichte d. kön. Sächs. Ges. d. Wiss. zu Leipzig 1861. Tom. I. pag. 24—74.

⁴ Beschreibung d. Ambr. Samml. 1819. 8°. pag. 270. Nr. 27.

is, hogy az eddig ismert kéziratossorsvető könyvek a XV-ik századból leginkább német szövegűek. De ha ez bizonyítékul el sem fogadható, s véletlen esélynek számítandó be a másnyelvű kéziratossorskönyvnek elveszése; még inkább tanúskodik a mellett az, hogy a közönséges könyviróknál leginkább Németországban a naptárak, iskolakönyvek készítése mellett a sorsvető könyvek írása állandó czikk volt; s az ezzel foglalkozók megkülönböztetésül a Scriptor, a Calligraphus és Miniator, — Briefmaler, Briefschreiber jelzővel illettettek. S midőn már a fametszés és a könyvnyomtatás feltalálva lett, ugyanazok Briefdruckereknek neveztek s a könyvnyomtatókhoz épen oly viszonyban állottak, mint a minőben előbb a calligrafusokkal szemben voltak.¹ Ennek egy igen érdekes bizonyítékát találjuk egy 1440-ik évi hagenai könyvjegyzékben, melyben Laber Dipold ugyanottani iskolamester hirdeti azon kéziratossorsvető könyvek jegyzékét, a melyek nála kaphatók, ezek: *gemalte lossbücher*, *zehngebot mit glossen*, und *sunst kleine bettebücher*, *gute bewehrte artznien bücher*, *schachtabel gemalt*. Ezen sorsvető könyvek azonban úgy látszik csak a szegényebb sorsúak számára készültek; kiállításuk egyszerű és közönséges lehetett, mert a jövődó titkának megtudása, a kíváncsiság senkinek sem volt szabadalmazott természeti sajátsága, — a vak hit, a középkor babonája mívelte, fokozta azt mindenkinél egyaránt; s épen úgy találunk az urak, a hercegek udvarában irodákat, hol a XV-ik században saját maguk használatára bizonyosan fényesen kiállított sorsvető könyveket készítettek, melyekre különben egyáltalán szükségük nem lett volna, ha a Briefschreiberek közönséges készítményeivel megelégszenek.

Ilyen a többi közt, hogy csak egyet hozzak fel például, a heidelbergi könyvtárban² egy kis folió alakú pergamentre írott kéziratossorsvető könyv 1492-ik évből, melynek végén az utolsó lapon ez áll: „*Anno Domini Tausent Vierhundert und Inn zweyundneuntzigsten ioren am freitag nach Sant pauls bekehrung tag: Hab ich Heinricus Meise von Wurzpurch diss Buch zu Grunsfeld Inn des Wolgebornen herrn herrn Asmusen Graven*

¹ Sotzmann. Serapeum 1851. évf. 307. l.

² Mss Nr. 552. fol.

zu Wertheims unnd In seiner gnaden Cantzelley vollend unnd gescriben. In beywesen seiner gnaden secretari Chonradi Kappels."

Bárha igaz, hogy alig van nagyobb nyilvános könyvtár Németországban, hol a sorsvető könyveket nem találunk, de Sotzmannak azon állítása,¹ hogy a loosbuchok kéziratai a XV-ik században jobban el lettek volna terjedve, mint később a nyomtatottak, mégis kétségbe vonható, ha tekintetbe vesszük az előállítás nehezebb voltát, a könyvkereskedés szűkebb korlátait; ha megfontoljuk, hogy a XVI-ik században a műveltség haladásával szaporodott az olvasni, írni tudók száma, a nyomtatás által a könyvek gyorsabb és könnyebb elterjedése s aránylagos olcsósága által a megszerezhetőség jutányosabb módja is kínálkozott.

Az ismert kézíratos sorsvető könyvek tartalmuk lényegére, beosztására és módszerükre nézve, három egymástól élesen elkülöníthető osztályba sorozhatók. Ezek elseje a sajátképeni sorsvető könyvek, a Loosbuchok, Libro del Sorti-k, melyek az illető könyvekben meghatározott kérdésekre sorsvetés útján bizonyos képesoportokon vagy csak névleg említett személyek, tárgyak utalásain keresztül vezetnek a várt felelethez. A második osztályba tartoznak a szerencsekönyvek, melyek inkább horoskopikus jellegűek s a szerencsés vagy szerencsétlen napok megtalálására tanítanak, minden közbeeső utalás nélkül. Végre a harmadik osztályt képezik a jóslat-könyvek, melyeknek csak egy kép- vagy csak névleg említett tárgyesoportozatuk van s mindeniknél csak egy-egy jósló mondat, s elolvassuk azt, mely a vetett kocka számának megfelel.

A kéziratok e két utóbbi osztálya nem került nyomtatás alá, valószínűleg azért, mert kevés volt benne a mysticismus, a kíváncsiságot nem fokozta, nem készítette elő annyira, mint a sajátképeni sorsvető könyvek, hiányozván belőlük az utalás négy-öt képesoporton keresztül, az népszerűvé nem válhatott. Mellőzve tehát a sorsvető könyvek ezen két osztályát, annál is inkább, minthogy ez a magyar Fortunával semmi kapcsolatban nincsen: áttérünk egyenesen az első osztályú sorskönyvek ismertetésére.

¹ Serapeum 1851. évf. 307. l.

Eltekintve a De Rossi¹ által említett „Sepher Goraloth“ című s Aben Ezra spanyol zsidó által a XII-ik században írt sorskönyvtől, melyet csak rövid bibliographiai jegyzetből címe után ismerek, a legrégibb sorskönyvek az eddig ismertek között a németek. S bár ha az angol és olasz sorskönyvek kéziratoss példányai nem ismeretesek, valószínű, hogy a nyomtatás előtti századokban olyanok ott is voltak. Feljogosít e föltevésre — kivált az olaszokat illetőleg — az, hogy a míg a német sorskönyvek csak a XVI-ik század harmadik tizedében jelentek meg, az olasz Libro del sortik-kal már a XV-ik század mások felének közepén találkozunk.

Brunet² ugyan azt állítja, hogy Lorenzo Spirito 1473-ik évben megjelent munkájához az első eszmét a „Dodechedron de la Fortune“ című francia kéziratból vette, mely a XIV-ik században íratott s annak egy másolata az olasz író birtokába jutott, melyből eszméit merítette volna. Ezen állítás szerintünk csak a lehetőség látszatával bír, de bizonyítékok hiányában a valószínűséget nélkülözi. Mert ha Lorenzo Spirito annak másolatát bírhatta, annál inkább kellett a francziáknak annak eredetijét ismerniök. S vajjon minő okok foroghattak fenn arra nézve, hogy a „Dodechedron“ kéziratát Lorenzo Spirito munkájának megjelenése után majdnem egy századdal később nyomatták ki, t. i. 1556-ik évben Párisban Francois Grojet Lochois által; holott a „Libro delle Sorti“ sorskönyv ugyancsak Brunet³ szerint 1528-ik évben „Libro del juegos de los suortes“ cím alatt előbb spanyol nyelven, ebből azután francziába áttöltetve szintén 1528-ik évben Párisban lett kiadva. S bár ha minden sorskönyvnek alapeszméje ugyanaz, de a kiviteli módozat mindig nemzeti eszmekörben mozog, ahoz alkalmazkodik, s e tekintetben Spirito műve teljesen elüt a francia Dodechedron kéziratától. De ha végképen kétségbe vonható az, hogy az olaszoknak kéziratoss sorskönyveik nem voltak; bár ha Olaszországban a babona, a mysticismus, az astrologia, a mantika, a kabbalistika csak oly fejlődésnek örvendett, mint akárhol másutt: sokkal közelebb áll

¹ Cod. mss. hebr. tom. I. pag. 67.

² Serapeum 1858. évf. 166 l.

³ U. a. u. o.

a valószínűség, hogy a sorskönyvek eszméjét Spirito inkább a németektől vette át mint a francziáktól, mert a Libro delle Sorti beosztása, utalásai, képcsoportjai jobban megfelelnek a német sorskönyvek kéziratának, mint a francziának.

A legrégebb kézirat a német sorskönyvek között a heidelbergi könyvtárban őrzött Lossbuch,¹ mely a XIV-ik században készült s nagy, szép góth minusculákkal hártýára írva 22 lapból áll, színezett képekkel *diszítve*. Az első oldalon egy függőleges rubrikában egymás alatt 32 kérdés van; ugyanazon lapon a kérdések irányában egy-egy próféta neve az ó-testamentomból, de egynehány egészen idegen név is, mint Welle, Morel, Fundlein, Marsit, Chorel, Samlin stb. A harmadik rubrikában ismét egymás alatt rendszám egytől harminceztől. Ezen codexnél használati canon ninesen s maga a most leírt oldal rubrikái szerint a kiválasztott kérdéssel szemközt álló próféta s az annak megfelelő rendszám utalt a válasz további keresésére. Itt még nines nyoma a kockakvetésnek, de a jóslatszerű feleletek bármelyik kérdésre akként vannak beosztva, hogy a kiválasztott kérdést tevőnek nem kellettett szükségképen azt a prófétát választania a melyik a tett kérdés rubrikájának szemközt állott, de választhatta bármelyikét a további utalással. Ugy látszik, hogy a kockakvetés helyett ez volt a módozat, melylyel a véletlen a játékba belevonatott. A következő 2—4-ik levélen találjuk az első képcsoportot 36 egész alaku egyénnel, erős tollrajzban, durván bár, de mégis némi művészettel kivíve és vízszínekben kifestve. A négy első alak: Cato, Aristoteles, Plato és Vergilius, mindenik egy-egy írólappal kezében, melylyel a második képcsoport valamelyikére utal. Az 5—32-ik oldalig következik az első lapon említett képcsoportja a prófétáknak neveikkel és rendszámaikkal ellátva. Ezek ismét a kezükben tartott czédulákon utalnak a hét planétákra és az azoknál feljegyzett négy világtáj valamelyikére; ezt kiegészíti még a Holdnál délkelet és délnyugat, Saturnusnál északkelet és északnyugat, nyilván csak azért, hogy a különféle 32 megnevezést kihozni lehessen. Az 5—6-ik lapon van balra az index, a 7 planéta neve nagy betűkkel; ennek átellenében jobbra a világtájékok s mindenik

¹ Mss. Nr. 7.

világtájék irányában megnevezve az annak megfelelő kép, a melynél a kiválasztott kérdésre vonatkozó válasz keresendő. A 6-ik lap tulsó oldalától a 22-ik lapig, mindenik lapon felül egy-egy kép s minden kép alatt 32 felelet, két soros német versben írott, melyek ugyanazon sorban következnek egymásután, mint a hogy az első lapon a kérdések állanak, de az egymásutánja a feleleteknek mindenik lapon más-más rendszámmal kezdődik, mi a válasz keresését némileg nehezíti. A képek, melyek alatt a feleletek vannak, az állatok köréből vettek a könyv írója által, madarak és emlősök egyaránt ecsettel, de kisebb mérvében, csinosabban s úgy látszik más kéz által festve, mint a próféták csoportja. Ezen codex háromszori utalással, három képcsoponton keresztül vezeti a kérdezőt, míg a feleletet megtalálja s a koczkaetés mellőzésével csupán a próféta választásának véletlenére bizza a jövődő megtudását, mialatt bibliai, astronomiai és földrajzi nevekkal ismertet meg s a kapott válaszban a vallás moráljára tanít.

A német sorskönyvek egyik legérdekesebb kézírata a müncheni királyi könyvtárban őrzött papiros codex,² mely az augsburgi szt. Ulrik és szt. Afra nevű augustinus zárdából származik s onnan a zárdák secularisatioja után a könyvtárral együtt Münchenbe jutott. Ezen XV-ik századbéli kéziratban a szerencse- és jóslatkönyveken kívül hat különféle sorsvető könyv van, kettő 1450., kettő 1455., egy 1459. és egy 1461-ik évszámmal ellátva.

A 154 folio lapra terjedő kéziratnak első sorskönyvét 1450-ik évben Konradhauseni Endlin készítette Udalrich öttingeni grófnak Baldernben Nördlingen mellett levő irodájában. Ezen sorskönyv harmincz folio lapra terjed s az utolsó lap záró soraiban olvassuk: „Explicet sortilegium per me Conradum Molitorem de Ottingen, tempore isto erat in cancellaria Vdalrici comitis de Ötinge in Vigilia Simonis et Jude apostol, anno dni millesimo CCCC^{mo} L^{mo} in Castro Polderini. Nildne de Hausen Edarnok. 1450. A codex első lapján a sorskönyv ezímképe, a szerencsekerék, erőteljes rajzban. A szerencsekereket a halál forgatja,

¹ Cat. Docen. pag. 390. Sotzmann Serapeum 1851. évf. 315. s következő lapok.

fent ül a király fején koronával, kezében királyi pálczával; a kerék baloldalán három alak fölfelé kapaszkodik, jobb oldalán három lefelé zuhan s egy már a földre esett. Az előtérben lent egy barát és egy paraszt ember áll balról; míg jobbról egy szerelmes ifju és egy nő van. A koczkavetés itt is mellőzve van s mint a heidelbergi codexben, itt is a címkép után következő első lapon levő 22 kérdésnél van az első utalás a próféták első képesoportjára, innét a 7 plánétára, ezektől a 22 égi jelre és állatképekre, míg végre ezektől a 22 király képesoportjára, hol a válasz föllelhető. Itt érdekes az, hogy már a szerencsekerékek találkoznak, mely hasonló felfogásban a magyar sorsvető könyvekben is előfordul, mint azt később látni fogjuk. Ezen kéziratban már négy utalás van négy képesoporton keresztül a feleletig, s míg a heidelbergi kéziratban a választ állatok adják, — ebben a királyok szájából halljuk a jövendölést, melyek közt a magyar király is szerepel.

A müncheni codex második sorskönyvének címe: *Das Glückes rad*, iratott 1455-ik évben. Ezen kéziratban a címképen levő szerencsekeréket angyal forgatja minden egyéb mellékalakok nélkül. A két előbb leírt sorskönyvtől abban különbözik lényegesen, hogy az előszóban a könyv tartalmának határozott irányát megjelöli, magyarázatokba bocsátkozik az emberi test complexiójáról és természetéről s rövid, erőteljes mondatokban adja elő a planéták befolyását az ember szervezetére és hajlamaira és koczkavetés által hozatik kapcsolatba a sorssal, a mely jövendölés alakjában három képesoporton keresztül vezet a *feleletig*. Az első képesoport 20 mester; a második a 7 planéta s a harmadik ismét más 30 mester, mindenik egy-egy mondat, két koczkavetésből eredő különböző számeombinatiókkal. A tisztán astrologiai alapra fektetett moral intentioja: hogy a bizonyos csillagzatok befolyása alatt levő minő erényeket tulajdonítson el s minő bűnöket kerüljön leginkább.

Ezt követi a „*Das Glückesrad mit Fraw Venus und den Gesellen*.” Elöl címkép gyanánt van a szerencsekerék, legfelől a királylyal, jobbra-balra négy felkapaszkodó és négy lezuhanó, s alul egy leesett alakkal; s míg az angyal őrzi a fölfelé törekvőket, a leesők mellett az ördög vigyorog. A három képesoport prófétákat, királyokat és mestereket ábrázol 55 képen, minde-

niknél egy-egy mondattal; utolsó a szentek csoportja, kik elég különösen — a könyv címének megfelelőleg — szerelmi kérdésekre adnak jósló feleleteket, a koczkavetés számának megfelelő sorban. Feltűnik egyébiránt a képcsoportok eme satyrikus összeállítása Venussal szemben mindjárt az első képcsoportnál, hol az első koczkavetésre a bibliai személyek között böles Salamon király válaszol a szerelmi kérdést tevőnek további utalással a következő képcsoportra. Egy az első lapra beragasztott kis 8° lapon az 1455 évszám olvasható, míg az utolsó lap végén az 1473-ik évszám áll. Nézetünk szerint ezen kézirat, mely 1455-ben íratott, a jelen példányban 1473-ik évben másoltatott; a két különböző évszám előfordulása legtermészetesebben így fejthető meg.

Érdekes ezen gyűjteménynek hatodik sorskönyve, mely a 144—154-ik lapig terjed s mely a szerenese forgandóságát, állhatatlanságát, a sors kiszámíthatatlan véletlenségét az érzékiség igen találó felfogásában adja vissza, kivált midőn ennek ellentétéül a könyv címe gyanánt ezen négy szót olvassuk: „Justitia, Sapientia, Prudentia, Fortitudo“, s alatta a szerencsekeréket egy számár forgatja, fent a farkas király ül, balról a macska és majom fölfelé kapaszkodik, jobbra az oroszlán denevértől körülropködve, egy nyúl és egy sertés zuhannak *lefelé*; lent már egy kutya fekszik s a szerencsekerék állványához egy öreg ember támaszkodik. A címlap tulsó oldalán Ysayas próféta nyolcz soros versben utasítást ad a sorskönyvnek koczkavetés által történő mikénti használatára. Ez alatt van az 1455-ik évszám.

Eltér e kézirat a szerencsekeréknek ezen eredeti felfogása mellett a többtől még abban is, hogy képcsoportok nincsenek benne s csak egyszeri utalással vezet a feleletekhez, mely 56 állatnak névesoportjából áll, de közöttük találjuk Ysayas prófétát, Venust, a Syrént, az erdei asszonyt, a vízi nymphát és a vízi embert is. A kézirat elején van az abécé s mindenik betű a kérdések bizonyos fajtáját foglalja magában; s a kérdések mellett levő rimes versek utalnak az állatnevek csoportjára, hol a koczkavetés számai szerint keresendő a felelet.

Valamennyi közt legtarkább a 120—143-ik lapig terjedő, az 1459-ik évben írott „*Sortilegium*“ című sorskönyv, melynek sem címképe, sem képcsoportjai nincsenek; ezek helyett azon-

ban ott találjuk a köröket, megközelítőleg olyan beosztással, mint az a magyar sorskönyveknél is szemlélhető. A képesoportokat pedig nevek helyettesítik, túlnyomólag a természetrajzból és a földrajzból; a kockakvetés egyszeri használata mellett csak háromszori utalás van a feleletig. A könyv használata azonban itt a legvilágosabban van kifejtve valamennyi között, s az utalások épen olyan könnyen kikereshetők, mint a magyar sorsvető könyvekben. Túlságos tarkaságát a kéziratnak jellemzi az egyes csoportozatok számos sorozatának igen vegyes tárgyai. Így a második lapon van 16 kérdés, ezek közül választva — kockakvetéssel utaltatunk a következő 12 kör valamelyikére, melyek mindenike 12 személy, természet vagy földrajzi nevet foglal magában. Az első kör hegyek neveit, a második madarak, a harmadik emlősök, a negyedik növénygyökerek, az ötödik fűvek, a hatodik halak, a hetedik drágakövek, a nyolczadik apostolok, a kilenczedik fák, a tizedik próféták, a tizenegyedik vizek, a tizenkettedik városok neveit tartalmazza. Ezen köröktől a további utalás a királynevek csoportjára történik, melyek közül mindenik egy-egy oldalt foglal el 16 oldalon, közöttük a francia király 1459-ik évszámmal van jelölve. Előfordul ott a magyar király *neve is*. Innét az utolsó utalás a harmadik csoportot illeti, melynek 19 sorozata van. Az első a négy ősatya, a második öt pogány böles, a harmadik más négy pogány böles, a negyedik öt világkalandozó, az ötödik négy evangelista, a hatodik négy egyházi atya, a hetedik remeték, a nyolczadik négy püspök, a kilenczedik négy herezeg, a tizedik négy gróf, a tizenegyedik a négy világ-elem, a tizenkettedik négy lovag, a tizenharmadik a német *Tafelrunde* lovagjai, a tizennegyedik a négy világtájék szelei, a tizenötödik négy erdő, a tizenhatodik négy síkság, a tizenhetedik a Niebelung-ének négy vitéze, a tizennyolczadik négy mesterdalnok és a tizenkilenczedik sorozat négy angyal nevét tünteti föl.

A feltűnő tarkasággal bíró eme sorskönyv, habár képek nincsenek is benne, belső értékére nézve a legkiválóbb, mert könnyű szerrel a társas mulatság körébe való ismeretek szerzését eszközli a biblia és természettudományok köréből, a földrajz és történelemből.

A müncheni codex sorskönyveinek nem egymásutánját, hanem évréndét követve, az utolsó az 1461-ik évben írott „*Das Glück radt*“ című sorskönyv, mely a 81—97. lapig terjed. Ennek czímképén a szerencsekereket felhőkből kinyúló istenkéz *forgatja*, ugyanolyan kapaszkodó és lezuhanó alakokkal, koronás királlyal a kerék tetején, mint a többin. Az előszót a világ négy tájékának magyarázata kíséri, melyre I—XII jelzett mondat következik a 12 égi jelre vonatkozólag. Innét van az első utalás a negyedik és ötödik lapot elfoglaló néven nevezett 12 szerzetes nőre, hol a 12 kép megvan ugyan, de a képek névfelírásai hiányzanak, illetőleg kimaradtak, s ezen hiány miatt ki nem mutatható az arra következő képcsoportra való utalás, valamint a kérdés összefüggése az arra kikeresendő válasszal s nem constatálható az sem, vajjon az koczkavetéssel történt-e vagy a nélkül?

Az, a mi sajátos érdekességet kölcsönöz ezen sorskönyvnek, az utolsó képcsoport, melynél a négy soros verses rímekbe szedett feleletek vannak. Ezen képcsoport 12 királynét állít elénk, kiket a képek festőjének bizarr phantasiája különféle állatokon lovagoltat s azoknak személyei legtöbbször olyan nőké, kik a középkori költeményekben szerepelnek. Ezek sorában Venus elefánton; Ilie a Titurelből zergebakon; Sigun a Parsivalból lóháton; Isott vademberen a Tristánból; a szerecsennő a hasonló című költeményből egyszarvún; Agley a Wilhelm von Österreichből szarvason; Syblis oroszlánon; Amaley a Wilhelm von Orleansból griffen; Lybenes a Wittich von Jordánból medvén; Cysbe (valószínűleg Thysbe) koson; Candaris Aristotelesen (a monda szerint Candaris volt a neve azon szép nőnek, a kitől magát Aristoteles lovagoltatni engedte); és végre Kyburg pogány királynő tevéen lovagol.

A berlini kir. könyvtárban őrzött sorskönyv kézírata ¹ papiroson szintén a XV-ik századból ered, a mely illusztrálva nincsen és 16 levélből áll. Az első lap első oldalán a 28 különböző kérdés rubrikái vannak. A tulsó oldalon és a következő három oldalon levő névesoport 56 nevet foglal magában, részint az ó-testamentomból, részint a világi történelemből, részint pedig az

¹ Germ. fol. Nr. 563.

ó-kori mondakörből. A 4-ik laptól kezdve az oldalak I—XXVIII római számokkal vannak jelölve, mindenik oldalon 28 felelettel ugyanolyan sorrendben, mint a hogy a kérdések az első lapon egymásután következnek. Megnehezíti itt a válasz keresését az, hogy a felelet adónak neve nincs az illető lap fején megjelölve s a válaszok nincsenek a kérdések rubrikájának megfelelőleg számozva. Ezen sorskönyv irányára nézve horoszkopikus és astrologiai színezettel bír, mert a kiválasztott kérdés rubrikája a kérdést tevőt valamelyik prófétához vagy böleshöz utalva, — ezen névesoportnál azon kérdést intézik hozzá, hogy a kérdéstétel napján a hold hány napos; s innen az adott nap száma szerint történik a további utalás a legközelebbi névesoporthoz. A hold napjának számára való utalás azonban csak látszólagos, mert az a nyercendő válaszzsal semminémű okbeli összefüggésben nincs s inkább csak az időtöltés kedvéért van. A mi sajtáságos ezen sorskönyvben — az, hogy a feleletet a föltett kérdésre a kérdés napja határozza meg, minthogy a végső utalásnál a kérdés napjának óraszámja is bemondandó volt; de ennek mellőzésével a kockavetést is lehetett használni. Kiválólág előtérbe lép ezen sorskönyvben az arab-zsidó hangzású próféta nevek használata a névesoportoknál, melyek legtöbbnyire csak költöttek, és valószínűleg szándékosan formált arab-zsidó hangzásuak.

Az eddig ismertetett kéziratos sorskönyveknél egymásközötti hasonlatosságot csak annyiban találunk, a mennyiben a többszöri utalás egyik kép- vagy népesoporttól a másikhoz valamennyiben megvan; de instructiv irányuk különböző, valamint a véletlen beleszövése a mulattató társas-játékba szintén sokban eltérő egymástól. S míg öt kézirat a kockavetést belevonja, négy kéziratban annak semmi nyoma nincs; s ismét öt kéziratnak czímlapja különböző kivitelben a szerencsekerék, négy kézirat azt teljesen nélkülözi, s a mint azt alább látni fogjuk, a nyomtatott német sorsvető könyvek az emberi sors változandóságának ezen egyszerű jelképezését, a szerencsekereket, végképen elhagyták, míg a magyar sorsvető könyvekben napjainkig fentartotta magát.

Föl kell itt még említenem a német sorskönyvek kéziratai közül a heidelbergi könyvtárban őrzött s 1492-dik évben keletkezett azon kéziratot, melyet Wertheims gróf kastélyában Meise

Henrik írt,¹ s mely az eddig felhozottaktól igen sokban különbözik.

Ez egy 56 lapból álló pergament-kézirat kis folió alakban, melyben négy különböző darab van, de ezek közül szoros értelemben vett sorsvető könyv csak kettő. Az elsőben elől három oldalon 24 kérdés van, s minden kérdésnél két-két betű indexxel. Ha a sorshoz intézendő kérdést kikerestük, akkor a könyvet beteszszük s annak a felső tábla közepébe illesztett réz-korongját gombjánál fogva tetszés szerint forgatjuk, s midőn a forgatás megszűnt, megnézzük, hogy a korong belső oldalára festett angyal kinyújtott karjával a korong körül írt 12 apostol neve közül melyikre mutat. Ez a sors véletlensége, melyet az angyalos korong első utalása szerint a következő képesoportban az illető apostol index-betűjével fölkeresünk. A négy következő lapon, minden lapon hat függőleges sorban ugyanannyi index-betűvel felettük, és 12 vízszintes sorban mellettük a 12 apostol van. Innét történik a második utalás az ezt követő 24 oldalra, a hol körök és gyűrűk vannak, s minden körben egy tárgy rajza és neve, mely körül ismét azon tárgy 12 alfajának neveit találjuk; innét harmadszor leszünk utalva az utolsó képesoportra; mely a hátralevő 24 lapon a 12 prófétát foglalja magában s ezek mindenike két-két oldalt foglal el, négy soros rimes versekben írott feleletekkel a képek alatt. Ebben a kéziratban leginkább a vallásos morál szerepel s igen vastag élczekkel élődik a jövő sorsát tudni akaró kíváncsival.

A második sorskönyv a 41-ik lapon kezdődik, melyben a titokszerűség, a mysticismus szószátyárkodása az ahhoz írt előszóban minden mást felülmul. Szerzője iparkodik munkájának igen régi és astrologiai színezetet adni. Elmondja benne a 16 bírák ítéletéről ezeknek keletkezését a geomantia 16 praktikájának figurái által, a mely praktikák egy böles embernek fejéből származtak Salamon király idejéből, a ki a Sybillák tanítványa volt. S midőn megtanulta a jövőndölést, könyvet írt, hogy az embereknek tanácsot adhasson; s elmondja végre a sorsvetés módját, mely által a könyv használatba veendő.

Itt a sorsvetés módozata a punctirozás, mely eléggé szelle-

¹ Mss. Nr. 552.

mes combinatióban nyilatkozik a könyv írója által. Ha t. i. négy vízszintes sorban egymás alá olvasatlanul és céltalanul minden sorban bizonyos mennyiségű pontot rakunk egymásután, akkor minden sornak végén egy vagy két pont fölösleges marad. S ezek függőlegesen egymás alá téve adják az előszóban említett titkos figurát. Sajátságos, hogy a babona dédelgetése mellett, mely a könyvben lépten-nyomon nyilatkozik, a vallásosság hypocritismusával önti el művét; s midőn azt tanácsolja, hogy a keddi és csütörtöki nap kivételével naponként legfeljebb két kérdés tehető, még pedig vagy a nap feljötté előtt, vagy nap lemente után: mindannyiszor az adott forma szerint a Jézus Krisztushoz ima intézendő, azután pedig a miatyánk, az üdvözet és a hiszekegy is elmondandó. E kézirat képek nélkül a pontozás által alakított 16 mezőre s onnét a 16 bírák névesoportjára utalja az olvasót; s mindenik egy lapot foglalván el, a pontozott mezők mindenikére német distichonokban adnak a kiválasztott kérdésre feleletet.

Primisser A. az ambrázi gyűjteményről irt leírásában ¹ említ egy kéziratot, mely a régi inventariumban ezen czím alatt van bejegyezve: „*Ain Buech . . . daryn auf Pergament die Astronomia beschriben, sampt denselben Aspekt unnd Fügurn so man auf teutsch nent Ain loss Puech.*“ Ezen kis folió alakú, 20 lapból álló és a két első oldalon képekkel díszített kézirat szintén sorsvető könyv, mit leginkább bizonyít az, hogy a kézirat kötésének felső tábláján belől a forgatható korong nyomai látszanak; s az, hogy a Primisser leírása szerint közölt német versek feleleteket képeznek előzetesen tett kérdésekre. A két első lapon levő képek az éggömböt, a napot, holdat és planétákat ábrázolják; ezek alatt astrologusok és próféták vannak feltüntetve. Erre következnek Primisser értesítése szerint a jövődölések különféle szabályai és a jóslatok, melyek az év mind a 12 hónapján keresztül vezetik az olvasót és magyarázatát nyújtják a csillagzatok befolyásának az emberi szervezetre.

Ennyiben kívántuk a német sorskönyvek kézirateit megismertetni; de korántsem említettük fel mindazt, a mi e nemben

¹ Beschreibung der ambr. Sammlung. Wien, 1819. 8r. pag. 270, Nr. 27; Sotzmann: Serapeum 1851-ik évf. 341. l.

a könyvtárakban található. Ezek azonban a legjellemzőbbek s csak az ismétléseket mellőzzük, ha többé-kevésbé ugyanezen kaptafára készült apróbb-nagyobb *leos buchokról* hallgatunk. Mielőtt azonban jelen értekezésünk alkalmával átmennénk a nyomtatott sorskönyvek leírására, ismertetésére, meg kell még azt jegyeznünk, hogy a XIV-ik században írt „*Dodechedron de fortune*” című francia kéziratos sorsvető könyvet csak annyiban ismerjük, a mennyiben arról Brunet „*Notice sur quelques ouvrages relatifs à l'art divinatoire envisagé comme amusement de société*” című művében ¹ és Sotzmann a sorskönyvekről írt cikkében ² főlelítik, s a mely V. Károly francia királynak lett följárva az író Menu által. De hogy vajjon az teljes egészében ugy adatott-e ki Francois Grojet Lochois által Párisban 1556-dik évben, a mint az eredetileg Menu által írva volt két századdal előbb? az sem Sotzmann cikkéből, sem Brunet művéből ki nem tűnik s így arról bővebb értesítést nem is adhatunk. A mi az olasz sorskönyvek régibb kéziratait illeti, ismeretlenek maradtak mindazok előtt, kik a népies irodalom eme szakával foglalkoztak s épen ezen körülmény szolgált indokul Brunetnek arra, hogy az olasz „*Libro del sorti*”-k keletkezését a francia „*Dodechedron*” kéziratának tulajdonítsa. Morelli szerint azonban a „*Marciana*”-könyvtárban megvan a Lorenzo Spirito által 1473-ban írt kézírata az ő „*Libro del sorti*”-jének. De minthogy az még ugyanazon évben nyomtatás alá is került, arról mint kéziratról szólni legalább is fölöslegesnek látszik előttünk; s áttértünk jelen értekezésünk folytatásában a nyomtatott sorskönyvek ismertetésére.

II.

A nyomtatott sorsvető könyvek.

Németországban a könyvnyomtatás feltalálása után még hosszú ideig használták az írott sorsvető könyveket, midőn Olaszországban már a XV-ik század második felében találkozunk az első nyomtatott sorskönyvekkel. E téren tehát Olaszorszáé az elsőség,

¹ Serapeum. 1850-ik évf. pag. 166.

² Die Loosbücher 1851. 307. l.

honnét az előbb Franciaországba a XVI-ik század elején, és csak később származott át Németországba.

A legelső sorsvető könyvet Lorenzo Spirito,¹ sajátképen Lorenzo Gualtieri írta, s „Libro del Sorte“ cím alatt 1473-dik évben Vicenzában kinyomatta; s nagy tetszésre talált, mert Hain értesítése szerint² a XV-dik század végeig két olasz folio és egy francia fordításu 4r. alakban jelent volna meg. Morelli azonban a Marcianában tett kutatásai alapján, a hol Lorenzo Spirito kéziratát megtalálta, azon állítást koczkáztatja, hogy a „Libro del Sorte“ 1482-dik évben íratott s így az legkorábban 1482 előtt nem nyomattathatott. Ámde, habár a „Libro del Sorte“ évszám nélkül jelent meg, Sotzmann helyesen jelezi 1473-dik évre a könyv valószínű kinyomatását, mert Achates Leonhard bazeli születésű nyomdász vicenzai műhelyének nevét viseli a könyv, a ki pedig ugyanott az első nyomdász volt s alig néhány évvel később onnét eltávozott. Máskülönben pedig Morelli állítását mivel sem indokolta, holott a vicenzai incunabulumok legelsője közé tartozik ez, mely ott Leonhard nyomdájából napvilágra jött.

Spirito sorsvető könyvének második kiadása 1483—84 körül Florenzben jelent meg, míg annak bresciai kiadása Ebert és Brunet szerint 1489-dik évben nyomtatott, mit Trevigny Repertoriumában hibásan állít 1484-ben megjelentnek. S míg Hain a „Libro del Sorti“-nak a XV-ik századból csak két olasz folio kiadását említi, Ebert és Sotzmann szerint annak 4-dik kiadása 1497-dik évben Milánóban jelent meg, mely általános közkedveltségnek örvendő a XVI-dik században igen gyakran utánnyomatott Vicenzában, Bresciában, Milánóban, Bolognában és Perugiában.

A „Libro del Sorte“ négyszeri utalása négy képesoporton vezet keresztül a válaszig s fővonásaiban megegyezik a német kéziratoss Loosbuchokkal, de míg emezekben vagy az angyalos korong forgatásának véletlensége, vagy a két koczka vetésének számtétele a kiinduló pont: az olasz „Libro del Sorte“ az első képesoportnál levő kérdések által küldi a válaszkeresőt a második képesoporthoz, hol három koczkával történik a sorsvetés.

¹ Sotzmann; Serapeum 1850. évf. nr. 4. pag. 49.

² Bibliogr. Repert. nr. 14957—59.

Honnét a kockakvetés számai szerint felkeressük a harmadik és végre ennek útmutatása szerint a negyedik képesoportnál a jövődölésszerű választ a kikeresett kérdésre. Az első képesoport az ötödik lapig, öt oldalon négy—négy képpel 20 király arczképét tünteti fel, u. m.: Salamon, Dávid, Juba, Ptolomäus, Priamus, Agamemnon, szt. Lajos, Artus, Józua, még egyszer Ptolomäus, Aegist, Róbert, Alexander, Latinus, Pharao, Ninus, Numa, Ladislaus, Desiderius, Porsenna.

A második képesoport égi testekből s legnagyobbbrészt állatokból áll, melyek a következő husz lapon egy-egy kis fametszetben vannak feltüntetve, s mindenik mellett hat hasábon, három kockakvetésből eredő számmennyiségnek 56-féle variációja. A harmadik képesoport ismét 20 oldalon nagyobbbrészt mythologia, kisebb részt állati tárgyakból van véve, melyek mindenike egy-egy oldalon egy concentrikus körben jó fametszetben vannak lenyomatva. Ezen concentrikus körökben 28 osztályzatban 56 folyónak a neve van bejegyezve utalással az utolsó képesoportra, a prófétákra, és a versek számára, melyek a jóslatot tartalmazzák. Itt a próféták képeinél fent szép kivitelben tartott geniusok mondatszalogot tartanak az illető próféta nevével, s alól a képek záró vonalai alatt viaskodó centaurokkal, vagy játszadozó gyermekek alakjaival díszítve, s mindenik prófétánál folyó számmal ellátott 56 tercina a feleletekkel.

A most leírt alakhan látjuk Olaszországban a sorskönyvek első megjelenését, melynek elterjedése és népszerűsége mindenfelé útát tört magának; s míg Spiritó könyvét a nyomdák szaporodtával sok helyütt nyomtatták, az Velenczében kiadóra nem talált. Ámde akadt versenytársa. A speculatio előtérbe tolta a ferrarai Sigismundo Fanti művét, melyet Velenczében 1526-dik évben „*Triumpho di Fortuna*“ czím alatt nagy folio alakban kinyomatott. Ez az olasz sorsvető könyvek közt úgy terjedelme, mint metszeteinek művészi kivitele szempontjából a legelső helyen áll. Daczára azonban annak, vagy talán helyesebben épen azért, hogy a könyv általános irányát, a művészet és tudományosság túlságig menő mázával burkolta be; s mert nemcsak a babonás kíváncsiság kielégítése végett foglalkozik művében a jóslatokkal, de alkalmazni kívánta azt mindenütt, hol az életben művészettel és tudománynyal gyakorlatilag foglalkozunk: az népszerűsége

szert nem tehetett. S végre, hogy Spirito „Libro del Sorte“-jét a versenytérről lezorítsa, elhagyva ennek sokkal egyszerűbb kezelési és használati módját, az utalásokat és keresést oly complicálttá tette, hogy az inkább fárasztóbbá lett, mintsem hogy mulattatóvá vált volna az abban szórakozó időtöltést keresőre nézve; s e miatt az második kiadásra nem is talált.

Ezen nevezetes nyomtatvány 147 nagy folio lapból áll, melynek címképe egyike azon legszebb fametszeteknek, a minő szépet a velencei művészet a XVI-ik századból felmutatni képes. A 2—6-ik lapon van a szerző előszava, ezt követi a „*Canon*“ a használati utasítással és a sajtóhibák jegyzéke. Erre jön a 7—16. lapon a Mercurio Vannullo Romano által összeállított 72 kérdés táblája, utalással az első képesoport 12 fortunájára és számok helyett a fortuna betűjelzéseire. A 17—18-dik lapon mindenik oldalon négy-négy fortuna talál elhelyezést, a szelek iránya szerint Oriente, Occidente, Septentrione, Austro, Aquillone, Africo, Cauro, Volturmo, Argesta, Evro, Libica és Borea elnevezéssel, s mindenik jellemző alak alatt hat betű áll, melyek az ezt követő felette érdekes képesoportra utalnak. Ez a 18—19. lapon 12 képben a legnevezetesebb olasz családok palotáinak façadeját tünteti fel, mint: Ursino, Colonna, Medici, Aragona, Gonzaga, Este, Bagliona, Vitella, Sforzescha, Feltresca, Gritti és Bentivogli, szintén 6—6 betűvel a további utalásra. Innen a lapok római számokkal vannak jelezve, s az I—XXXVI. lapon vagyis 72 oldalon ugyanannyi kört találunk, melyekben egymás felett két concentrikus körben két kockakvetésből combinált számot és az olasz időbeosztás 21 óráját szemléljük. A felső concentrikus kör mindenikében négy fametszetű kép van az égi testek, állatok, mythologiai és allegorikai alakokkal; s ezen rajzok szerint a körök nevei meghatározva. A történeti személyek nevei a képek alatt olvashatók; az oldalakon és körökben ismét utalások találhatók az órák és kockák számai szerint a legközelebbi képesoporthoz. A XXXVII—LIV-ik lapig minden oldalon egy nagyobb kört találunk, mindenikben négy—négy utaló körrel, melyek közül kettő felül, kettő pedig alul van elhelyezve. A két felső körben mellképeket látunk, a két alsóban híres szónokokra, írókra, zenészekre, mérnökökre, szobrászokra és építészekre vonatkozó ábrázolatokat. Az útmutató körök között a lap közepén van ismét egy

concentrikus kör, abban a planéták, az isteni, az állatkör alakjai, a csillagok és elemek rajzai, melyek után ezen concentrikus körök nevüket kapják, pl. sphere di Paradiso, di Saturno stb. Itt ismét a körökből kisugárzó vonalakkal elhatárolt osztályokban 21 városnak vagy országnak neve, utalással az astrologusok utolsó csoportjára, kik az LV—CXXVIII. lapot foglalják el, s a hat, complicált hosszú képsorozaton keresztül ötszöri utalás után a keresett horoskopikus feleletet végre megtaláljuk. A most említett 74 astrologus közt van tizenegy Sybilla és szent Margit királyné. Ezen lapok egyik oldalán vannak a képek közepén, fent a kép neve, a másik oldalon 22 négy soros versszak három hasábon, mindössze pedig 1628 quatrín a jóslatok tartalmával.

Fanti „Triumpho di Fortuná“-ja nem nyomhatta el Spirito „Libro del Sorte“-jét, mert ez Fanti könyvének megjelenése után is újabb és újabb kiadásokat ért; míg a „Triumpho di Fortuna“ első megjelenése után a versenypályáról teljesen leszorult. 1540-ik évben azonban Francesco Marcolini da Forli „Le Sorti“ cím alatt és 1550-ik évben „Le ingeniose Sorti“ című sorskönyvével lépett föl, melyben elhagyva Fanti complicált, népszerűsége nem vergődhetett modorát, a Spirito által taposott ösvényre lépett s mindkét művével népszerűvé vált a babonát kereső közönség körében.

Sajátlag mindkét munka egy és ugyanazon mű volt; ugyanazon képek metszeteivel díszíté mindkét kiadását. A különbség a két sorsvető könyv között csak a címlapban volt. Egyébiránt az olasz sorsvető könyvek között ha terjedelmére és művésziességére nézve Fanti „Triumpho di Fortuna“-ja az első helyen áll: úgy Marcolini da Forli „Le Sorti“-ja jószágára nézve valamennyit felülmulja, mert versei kitűnők, és a könyv egyszerű beosztása annak használatát könnyűvé teszi. S elhagyva Spirito négyes és Fanti ötös utalását az ötös képcsoporton keresztül, mindössze két képcsoporttal találkozunk benne. A jóslatszerű feleletek pedig igen csinos és valóban jó verses alakban vannak tartva. A Spirito és Fanti könyvétől eltérő két érdekes újítást találunk Marcolini sorskönyvében. Az egyik az, hogy a „Le Sorti“-ban a könyv elején a 6—7. lapon 50 kérdés van följegyezve, melyekből 13 a férfiaknak, 13 a nőknek külön-külön és 24 kérdés mindkét nembelieknek együttesen szól. Másik újításával a koezkavetést kikü-

szöbölte s a helyett a kártyahúzást alkalmazza; valószínűleg azért, hogy azáltal a sorskönyv titokszerű jóslataira kíváncsit a már ismert egyszerű koczkák vetésénél magikusabb hatás alatt tartsa. Ezen kártyalapok a közönséges olasz kártyák lapjai: a coppe, spada, danari és bostoni négy színe, egyben-egyben kilencz lap-pal t. i. három figurával, a re, cavalli és fante, és hat római számokkal az I, II, VII, VIII, IX és X jelezve, összesen 36 lap, mely ugyanazonos volt az olasz Trapola kártyajátékkal. Marcolini sorskönyvének első képcsoportja 50 allegorikus alakot, a második 50 görög bölcsészt ábrázol, s ezeknél csinos quatrinekben olvashatók a jövendőlések.

Marcolini „Le Sorti“ című könyve mellett a XVI-dik század második felében és a XVII-dik században még többféle olasz sorskönyv jelent meg, melyek azonban lényegükben csak utánzatai, egynémely esetben más cím alatt Spirito és Marcolini sorskönyveinek másolatai valának. Ezek közül csak névleges megemlítést érdemel a „Finte Sorti“ című, a mennyiben azt Vulsan de la Colombier francia sorskönyvének második kiadásánál mintául használta s ennek alapján munkáját teljesen átdolgozta.

Lorenzo Spirito „*Libro del Sorte*“ könyve a XVI-ik század elején útát talált magának, mielőtt az még a Pyreneusokon keresztül Franciaországba jutott volna, Spanyolországba, mely Valenciában 1528-ban Juan Joffre nyomdájában folio alakban „*Libro del juego de los Suortes*“ cím alatt spanyol fordításban megjelent.¹

Spirito „Le Sorti“ című sorskönyvének első francia kiadása év, hely és nyomda megnevezése nélkül a XVI-dik század elején jelent meg 4r. kiadásban „Les Esprit Laurens Livre de passe temps de la fortune de dèz, auquel sont données subtilment par calculation reponses a uingt folles question ou demandes que communement font simple gens“ cím alatt, képcsoportok nélkül. 1528-ban annak újabb kiadása rendeztetett ugyancsak 4r. alakban, de már lényeges változtatásokkal és fametszetekkel ellátva; azonban a hely és nyomdász nevének kihagyásával. —

¹ Brunet: Notice sur quelques ouvrages relatif a l'art div. Serapeum 1858. évf. 166. l.

A XVI-dik század utolsó tizedében ugyanaz még Párisban és Lyonban is kiadatott s annak legutolsó kiadása Párisban 1634. évben 4r. alakban jelent meg.¹

Midőn az olasz sorskönyvek franczia fordítása már többszöri kiadásban elterjedt és népszerűvé vált, csak akkor gondolkoztak azon, hogy eredeti franczia sorskönyvet is kiadjanak. Így jelent meg 1556. évben kis 4r. alakban 10 számozatlan és 143 paginált oldallal Jean Menu által a XIV-dik században írt s V. Károly franczia királynak felajánlott kéziratos sorskönyve Francois Grojat Lochois által „Le Dodechedron de Fortune livre non moins plaisant et recreativ que subtil et ingenieux entre tous les ieux et passe temps de Fortune autre fois composé par Jean Menu pour le Roy Charles V. et mis en lumiere par F. G. L. Paris Vinc. Sardanós. 1556.” cím alatt kiadva.² Ennek második kiadása 1577-ben, harmadik kiadása Lyonban 1580-ban, de már megváltoztatva czímben és tartalomban „Le plaisant jeu du Dodechedron de Fortune non moins recreatif que subtil et ingenieux. Renouvelé et change de sa premier edition 1580.” cím alatt, s végre Párisban annak utolsó kiadása 1815-dik évben látott napvilágot. Az 1580-dik évi lyoni kiadásnak előszavában említett változtatás abban áll, hogy az első kérdés egy táblája helyett itt már kettőt találunk, a mivel az olvasó könnyebb tájékoztatása czéloztatott.

A „Dodechedron” 1556—1615-ig hétféle kiadást ért³; illusztrációkkal diszitve nincsenek s képek helyett csak névcsoportokkal találkozunk bennök. Az 1580-ik évi lyoni kiadása első névleges képcsoportja 12 lapon 12 házból áll; a házak azonban □ vonalakal vannak jelölve. Ezen négyszögekben van leírása a 12 mennyei háznak, melyekben a világnak legfőbb életjelenségei, természetük, befolyásuk és lényegük szerint benfoglaltatnak. Ezen mennyei házak nevei: Bonne Fortune, Mauvaise Fortune, Maison de Mort,

¹ Manuel du libraire ezen sorskönyvnek 1528—1634-ig kilencz kiadását számítja elő.

² Sotzmann: Die Loosbücher. Serapeum 1850-dik évf.; Brunet: Notice sur quelques ouvrages; Serapeum 1858. évf. 166. l.; Mons du Rure: Analecta Biblion. Paris. 1834. tom. I. pag. 304.

³ Manuel du libraire; Violet le Duc, tom. I; Brunet: Serapeum 1858. évf. pag. 166. és köv.

Maison de Dieux, Cour du Ciel, Bon Auge, Maling Esprit stb. Érdekes a mennyei házak ezen elnevezésénél az, hogy a régi olasz tarokk-kártya 22 képei hasonló nevekkal vannak felruházva, s hogy ezen neveknek a Dodechedron-ban való alkalmazása nem francia ingeniositás; de arra azon körülmény adott alkalmat, hogy a játék-kártyák Európába a spanyol arabok által épen azon időtájban hozattak be, midőn a XIV-ik században a „Dodechedron“ kézirat készült. S Leber¹ francia író kimutatja, hogy a tarokk-kártya a játék-kártyák legrégibb alakja lévén, azok elnevezéseit Menu, a Dodechedron írója sorskönyvébe is átvitte, még pedig azon egyszerű és természetes oknál fogva, mint Leber bizonyítja, hogy a tarokk-kártyának eredeti rendeltetése korántsem a pénzért való játszás volt, sőt inkább azt a jövődöléseknek, a sorsvetés játékának eszközeül használták. Az 1580. lyoni kiadásnak beosztása és tartalmának instructiv része is érdekes. Az előszó után következik a névvel jelölt 12 mennyei ház s mindenik mellett 12 kérdés, ezeknél ismét két-két betű; ehhez van azután csatolva két tábla, egyen-egyen 144 négyszög mező — fenestres — melyek 12 függélyes és 12 vízszintes sort képeznek. Az első táblán levő mezők mindenikében kettős betű van, melyek a második táblán följegyzett személyek vagy tárgyak neveire utalnak s a nevek fölött álló római számok azon lapoldal számát mutatják, a hol a Dodechedron öt szögű 12 lappal ellátott koczká 1—12 számig — által vetett számnak arab jelzés alatt a feleletet megtaláljuk. A neveket tartalmazó második tábla függőleges sorok szerint 12 osztályt képez, s azon fő dolgokat tünteti elő, melyekkel a világ fölszerelve van. Így a három első sorban van: a szellem, a világtájak, az elemek, a természet, a szerencse, az ész és az érzékiség. A második osztály az anyag, a csillagok arab nevei; a 3-ik a mennyei benyomás, a légkör, az időjárás jelenségei, a bolygó csillagok és üstökösök; a 4-dik emberek: görög bölcsek, látnokok, a középkoriakból Merlin és Joachim; az 5-ikben szerepelnek a nők, a 10 Sybilla, Cassandra és Hildegardis. A 6—12-ig a természettudományból kölcsönzött nevek foglalnak helyet, a madarak, emlősök, halak, fák, füvek,

¹ Leber : Etudes sur les Cartes a jouer.

kövek és ásványok neveivel; míg végre a sorskönyv 144 kérdésére 728 distichon ad feleletet a kíváncsi-kérdezősködőnek.

A francia sorsvető könyvek sorozatába tartozik a Jannet párisi könyvkiadó kiadványainak egyik kötetében említett Francois és Hervének a XVI-dik században megjelent azon munkája is, mely „Pantheon du Temple des Orades“ címet visel, melynek azonban régi kiadásai elvesztek; s midőn annak szövegét összehasonlították a császári könyvtárban őrzött régi kiadások eredeti kéziratával, kitént, hogy az három századon át igen sok kiadást ért.¹

Hervé említett sorskönyvében többféle újítást tett, s javításai elméseknek mondhatók, mint az a „L'orade de la fatalite, ou la fortune se lire au sort de trois diz, sans garder la table des demandes“ című könyvében is nyilvánul, hol a kérdések a válaszszal együtt vannak s 422 négy soros versszakban felel meg a jövő titkaira kíváncsinak.

Lochois és Hervé sorsvető könyve mellett nemsokára vetélytársként tünt fel a Vulsan de la Colombier által kiadott „*Palais des Curieux*“ című könyv, mely mind a mellett, hogy nem eredeti munka, hanem egy olasz munka spanyol utánzatának francia fordítása volt, — annyira népszerűvé vált, hogy első kiadása egy hónap alatt teljesen elfogyván, Brunet állítása szerint² új kiadás alá rendeztetett. De már teljesen átdolgozva, az olasz „*Finte Sorti*“ mintájára „*Les oracles divertissents*“ cím alatt kinyomatott s ötven évig szünet nélkül kiadatott gyakran új cím alatt, s gyakran a szöveg változtatásával is; de alapjában mindig ugyanaz maradt.

A XVIII-ik század elején látjuk megjelenni Commiersnek egy posthumus művét e nemben „*Oracles des Sybilles*“ cím alatt. Ezen sorskönyv, daczára többszöri kiadásának, népszerűségre nem vergődhetett, mert egyrészt míg annak berendezése minutiosus figyelmet igényelt utalásainak bonyolultsága által, másrészt astrologiai alapja épen nem volt mulattató az azt igénybe vevőnek. S végre annak számtani miveleteken alapuló iránya nem

¹ Brunet : Notice sur quelques ouvrages relatif a l'art divinatoire ; Serapeum 1858. évf. 166. l.

² U. o.

felelhetett meg a szórakozást a mulatsággal együtt keresőnek. minthogy a kérdések a kérdező nevének betű számait és az anya születési évszámát az aritmetika miveleteinek kellett alávetni, s az összeadás és kivonás számszerinti eredményei szerint keresni a feltett kérdésre vonatkozó feleletet.

Midőn a fentebbi sorok által jelen értekezésünkben a francia sorskönyveket röviden ismertettük, semmi sem jogosít fel Brunet állításának feltétlen hitelt adni arra nézve, hogy Lorenzo Spirito „Libro del Sorte“ című s 1473-ban megjelent munkájához az ihletet a Dodechedron XIV-ik században készült kéziratából merítette volna.¹ Mert a koezka — Dodechedron — a véletlen, a szerencse játékanak eme eszköze még az ó-korból eredve, elébb jutott Olasz-, mint Franciaországba. S a spanyol arabok kártyajátéka szintén elébb juthatott az olaszok, mint a francziák közé. A mint egyébiránt Spirito Sortijában nem is találkozunk ezzel, hanem csak Spirito sorskönyvének megjelenése után 80 év múlva találjuk Marcolini „Le ingeniose Sorti“-jában. A francia mennyei házak beosztása is hiányzik abban s ezt, habár csak mint építészeti műrecek képletes reproducálását láthatjuk Sigismundo Fanti „*Triumpho di Fortuna*“ című sorskönyvében 1526. évben, de szintén csak 53 évvel Spirito után. Nem állíthatjuk ugyan, hogy absolute ki lett volna zárva lehetősége annak, hogy Spirito a Dodechedron-t ismerje s abból ne meríthetett volna; de sokkal közelebbi és valószínűbb a föltevés — ha ugyan nem volnának vagy nem lettek volna XIV., XV-dik századbeli olasz eredeti sorskönyvek kéziratai, — hogy azokat könnyebben megszerezhették a németektől, már csak azon oknál fogva is, hogy míg a XIV-ik századból csak egy francia kéziratot ismerünk: ugyanazon és a XV-dik század első feléből igen sok német kézirat ismeretes.

Míg Olaszországban a nyomtatott sorskönyvek már a XV-ik században elterjedtek, s a XVI-dik század elején onnan fordításban Spanyol- és Franciaországba átszármaztak: az alatt Németországban még mindig az írott Loosbuchok valának napirenden. S az első olasz „*Libro del Sorti*“ megjelenése után csak 66 év múlva 1539-dik évben látjuk megjelenni az első német

¹ Serapeum. 1858. évf. 166. l.

nyomtatott sorskönyvet Strassburgban ¹ folio alakban Vogtherren Henriknél, ki egyszersmind a munka szerzőjétől mutatja be magát s könyvét a következő czím alatt: „Eyn schöne Vnd Gotselige kurzweil eines christlichen Loosbuchs, nach Ordnung eines Alphabets A. B. C. In reimen gestellt Darinnen mann, der wunderbaren Krefften Gottes, sampt ganzen christlichen leben, jedes Buchstabens art vnnd innhalts nach berichtet wurt, vor nie gesehen vn umb christlicher Besserung willen zu miessiger kurtzweil an den Tag gegeben.“ Ez alatt van egy medaillon ezen körirattal: *Treib umb das Kind mit allem Fleis schow was hinden der Engel weis.* A medaillont egy körben forgatható korong foglalja el, melynek első lapján a gyermek Krisztus áll; hátlapján pedig egy angyal látható. Alól: *Gedicht und getruckt zu Strassburg von Heynrichen Vogtherren. Anno 1539.*“

Ezen sorskönyv sem név-, sem képesoportokat nem tartalmaz, e helyett azonban az A. B. C. huszonnégyszögű betűjére történik egyetlen utalás az angyalos korong által, a hol mindenik betűnek külön lapja van, s a jövődölések versekbe szedve felfalálhatók. A rímek épületes és valláserkölesi intéseket és tanácsokat tartalmaznak, melyek szembeötlővé teszik azon lényeges különbséget, mely az első olasz, francia, spanyol és az első német sorskönyvek között mutatkozik azon irányra nézve, mely azokban moralis alapjukat illetőleg észlelhető. Így míg az előbb említett sorskönyvekben az ott lerakott babonás hit a játék és társas multság álarcza alá búvik, hogy astrologiai alakoskodásait űzhesse: a német Loosbuch az álszenteskedés mezébe öltözködik, hogy azt a babona ápolásának révén, mint vezeklő csuhát a gyenge lelkiükre reá húzza.

Ezen irány azonban, bárha csak rövid időköz választá el a vallási reformatió kezdetétől, nem volt már hű kifejezője Németországban a nép gondolkozásmódjának, s a speculativ könyvírás e nemből még a babona legyezgetésével is csak úgy válhatott népszerűvé, ha felfogása és irányeszméiben visszadta mindazt, a mivel a nép magát assimilálta, a mi a reformatió következtében is vérébe átment és gondolkozásának megfelelt. Így tűnt le az

¹ Grässe: Trésor. IV. pag. 257; Sotzmann: Die Loosbücher. Serapeum 1850. évf. p. 79; Kästner: Tom. I. pag. 240.

első kiadás után Vogtherren sorskönyve. De még ugyanazon évben jelent meg szintén Strassburgban a nyomdász neve nélkül folio alakban a második sorskönyv képekkel ellátva, ellentétes világias zamattal ezen cím alatt:¹ EIN schöne Vnnd fast schimpffliche Kurtzweil, so durch umbtreiben eyner scheiben Alten vnd Jungen, mann vnnd weiblichen personen : auch den züchtigen Junckfrauen, zu traurigen Zeitten, vil lächeriger vnnd schimpfflicher sprüch vñ fürbildsnüssen, für bringet den menschen Kurtzweil zu machen vnd traurigen schlaferigen gemüter widerumb zu lachenden freyden zu bewegen vnd erwecken, umb Kurtzweil am Tage gegeben MDXXXIX. Getr. zu Strassburg. 1539.

Az olasz Marcolino da Forti 1540-ben megjelent „*Le Sorti*” című sorskönyvének újítása: a kockák helyett a játék-kártya lapjainak alkalmazása Németországban befolyásolta azon könyv íróját, mely ugyancsak Strassburgban három évvel később 1543-ban ezen cím alatt jelent meg: „Kartenlossbuch darinnen angezeygt werden Jedermann zur kurtzweil nutz vnd frommen in diese form vnd reymen gestellt.” Ez alatt fametszetben két kártya-alak; alább 10 verssor s legalól: „Strassburg bei Jac. Kammer Lander.” Az előszó végén ismét a nyomdász neve és az 1543. évszám.² A Kartenloosbuch 40 lapból áll, s épen úgy, mint Marcolini sorskönyvében a fametszetek legnagyobb része játék-kártya lapokat tüntet fel, melyek mindenik lapon kettesével s egymással szemközt vannak állítva, vagy pedig néhol egy kártya-figura más alakkal. Érdekessé teszi ezen sorskönyvet az, hogy abban az akkori német játék-kártya összes lapjait megtaláljuk, a mely 48 lapból állott a piros, zöld, csörgő és makk színeiben 1—8-ig s a király, dáma, felső és alsó. Sajátlag azonban itt a sorskönyv morális iránya az elterjedt kártya-játékot ostromozza, a mint azt a könyv szerzője az előszóban ezen rimes két verssorban fejezi ki:

«Wir seyn aufs Karten Satyr worden
Zu straffen der bösen buben orden —»

¹ Grässe : Trésor. IV. pag. 257.

² Sotzmann : Die Loosbücher. Serapeum 1851. évf., 306. s köv. l.; Grässe : Trésor. IV. 257. l.

s abban különbözik az olasz felfogástól, hogy míg ebben a kártya lesz a véletlen eszköze a jövődő megtudására: a német Kartenloosbuchban magok a kártyalapok a beszélő morál tanítók és mesterek, s a közönséges Loosbuchok sorába csak azon oknál fogva sorozhatók, hogy itt is a sorsvetés véletlenétől a forgó korongot alkalmazza, melyen az egyszarvu ábrázolva megmutatja a kártyalapot, melynek számánál a morál elolvasandó.

Hova tovább a német sorskönyvek különféle és többszörös kiadásai egyre szaporodtak s csak Strassburgban a XVI-ik század végeig négy különböző sorsvető könyv jelent meg hét kiadásban. Ezek között a legérdekesebb és legkittünőbb a Pombst Pál premontrei tanár által szerkesztett s 1546-dik évben Beck Boldizsárnál Strassburgban nyomtatott s 144 lapból álló folio alakú sorskönyv, mely I. Ferdinánd római, magyar és cseh király nejének tiszteletére íratott s a következő címet viseli: „*Loosbuch zu ehren der Römischen, Ungrischen unnd Böhmische Königin.*“ Ez alatt fametszetben I. Ferdinánd király nagy címperpecsétje. Lejebb: *Mit Röm. Königlicher Maiestat Freiheit. MDXLVI.* Az utolsó lapon a colophonban: *A. V. P. V. H. Paul Pombst Premonstratens. profess. Getruckt zu Strassburg, bey Balthasar Beck.*

A két hasábos nyomtatvány első lapján fametszetű kivitelben látható a trónon ülő királyné udvarhölgyei kíséretében, előtte térdre ereszkedve a könyv szerzője egy könyvet nyújt át a kezét feléje nyújtó királynénak. A metszet alatt a prologus foglalja el az egész oldalt 64 rimes verssorokban. A másik oldalon a kánon prózában adja meg az utasítást a könyv használata iránt. A következő lap innenső oldalán a középén van a szerencsekerék, melynek oldalain, fent és alant egy-egy király ül egymással szemben. A legfelső királyi alak jobb kezében egyenes kardot, baljában az ország almáját és a királyi pálczát tartja. A jobb-oldali alak lefelé hanyatlik, az alant levő már leesik s eltörtött királyi pálczája a földet éri; míg a baloldali a kereken ülve fölfelé kapaszkodik. A szerencsekerék közepén, a forgatható korong innenső oldalán a gyermek Jézus, ki jobbájával a szerencsekerék körül kettős körben elhelyezett 21 szám valamelyikére mutat. Minden szám irányában mondatszalagon 21 kérdés, mely az egész oldalt betölti. Másik oldalán van a lapnak a korong

közepén térdelő angyal, jobb kezével a 21 szám egyikét jelezve, melynek ismét megfelelőleg 21 mondatszalagon az ősapák nevei a lap számaival, hol ezen első képcsoport egyes alakjai találhatók. S úgy itt, mint a többi képcsoportnál minden egyes metszvény alatt hosszabb-rövidebb rimes versek adják a további kérésre az utasítást. Erre következik a 21 hős csoportja; s úgy a 21 királyné, hol a versek alatt három koczka vetéséből kombinált 56 különböző koczkaszám van, mindenik koczkaszám négyszögében egy-egy névvel, melyek a következő koncentrikus körök valamelyikére utalnak. Az utolsó király lapján azonban a hármas koczkavetés 56 kombinációja a kettős koczkavetésből eredő 21-féle változattal van megtoldva a nők használatára, a mint azt Zorobabel király eképen jelenti ki:

Und ein man nemm drey würffel ind hand
Die machen dir den buch bekant
Wär es aber ein weibsbild klüg
So hat sy an zweyen gnüg.

A negyedik képcsoport a prófétáké s mindenik egy-egy oldalra terjed. Ezek egy koncentrikus kör közepét foglalják el csinos fametszetekben, melyből kisugárzólag két körben beosztva 56 név és szám van elhelyezve, honnét az utolsó utalás történik a szentek képcsoportjára, melyhez azonban még nyolcz mythologiai alak is csatlakozik s 1197 versszakban a jövendölések feltalálhatók.

Nürnbergben Neuher nyomdájában 1551—81-ig terjedő időközben adatott ki „Loosbüchlein“ cím alatt 4r. alakban a legrövidebb német sorsvető könyv, mely csak 24 levélből áll egészen versekben írva; jó rajzai csinos fametszetekben kivive azt becsessé teszik. Ugyanazon cím alatt jelent meg 1569-ben 8r. alakban majnai Frankfurtban egy hasonló sorskönyv, melyet Grässe a nürnbergi második kiadásának tart.¹

Legnépszerűbbé vált azonban német sorsvető könyvek között a Wickram-féle Loosbuch, mely először 1557-ben Strassburgban látott napvilágot: „Das weltlich Loosbuch Jörg Wickram

¹ Trésor. IV. 257. 1.

von Colmar“, s mely 1559-ben Mühlhausenben, 1560-ban ugyanott és Strassburgban, 1592-ben Frankfurtban, 1594-ben Glückstadtban jelent meg. Később azonban Wickram sorskönyve népies formába öntve „*Kurtzweiliger Loos- oder Dreh Büchlein*“ címmel 8r. alakban évszám nélkül igen sokszor kiadatott.

Wickram sorskönyvének 1560-ik évi kiadásában sokban hasonlatos mozzanatot találunk a magyar Fortunával. Így a szerencsekerék ábrázolása, a Fortuna alakja, a koncentrikus körök alkalmazása, sőt durva tréfáinak éle megközelítőleg a magyarkhoz — ostromozza az általános erkölctelenséget. Különbözik abban, hogy képesoportjai mások és kérdései nincsenek, s csak a forgatható korong hátlapján levő egyszarvú által mutatott betűk szerint keresendő fel a válasz. — Ezen betűk azonban két, illetve négy osztályúak, melyek egyike a férfiakat, másika a nőket, harmadika a fiatal embereket s negyedike a leányokat illeti. Azon képesoport, mely 48 képből áll, s hol a jövőndölések olvashatók, mind igen grotesk. Így például az egyikken egy férfit rokkával és orsóval kosárban ül; egy másik flaskóban áll poharat tartva kezében; csigán lovagoló nyúl, kakason ülő gyermek, rákon lovagoló vitéz, zenélő állat stb. mind igen jó rajzai láthatók.

Kölnben 1586-ban „*Ein ganz kurtzweilig Loosbuch darinnen mancherley Frag, vom allerley Thieren und Vögeln vorzeichnet sind*“ címmel nyomtatott 4r. alakú sorskönyvben 89 fametszetű kép van, mely csak kevésben tér el a Wickram-féle Loosbuch-tól. Rohrschachban és Szt.-Gallenben 1590-ben egy-egy sorskönyv adatott ki „*New Loostag*“ cím alatt 4r. alakban rajzokkal illusztrálva. Heupold Bernhardt is adott ki Frankfurtban 1595-dik évben egy sorskönyvet, de a melyben már álmefejtések is vannak. Címe: „Bernhardi Heupoldi: *Künstlich Lustig Loosbüchlein, sampt einer angehenkter Tafel von Träumen.*“ Megjelent még Mühlhausenben egy évszám nélküli sorsvető könyv „*Der Mannen, Frauen, Jungesellen und Jungfern Cirkel*“ címmel Schmid Péternél, melyet Grässe XVI-dik századbéli nyomtatványának tart.¹

Nem is említve azon kiadványokat, melyek a játékok különböző fajaira vonatkoznak, mint a többi között: „*Das Zeit*

¹ Trésor. IV. 257. s köv. lap.

kurtzende Lust, und Spiel : Haus“, melyben a shach, a kártyajátékok, a torony-játék s a szerencsekerék is befoglaltatik; mellőzve továbbá mindazokat, melyek kivált a XVII-dik században, mint utánnyomások: „nyomatott ebben az esztendőben“ megjegyzéssel adattak ki: tanulmányunk azon eredményre vezet, hogy a sorsvető könyvek Németországban örvendettek a legnagyobb elterjedésnek s azok a XVI-ik század végeig virágoztak leginkább. A XVII-dik században a sorskönyvek hanyatlóban vannak, kivált mióta a tridenti zsinat a Loosbuchokat az Indexre írta. De okozta ezt még a fametszés hanyatlása is, mert ezáltal a sorsvető könyvek legszebb ékességüket elvesztették. E mellett még a babonáskodás is megváltoztatá ízlését. Medicis Katalin bevitte Franciaországba a punctirozás véletlenségét, a gombostű szúrását a bibliába. Felébresztették a physiognomikát, a chiro-mantiát, nagyban gyakorolták a kártya-jövendölés mesterségét; s még később az égi testek constellatioja helyett a csészében levő kávé aljából olvasták ki a jövő óhajtott titkait.

Daczára ezen körülményeknek azonban a sorsvető könyvek egyáltalán nem veszték ki, csakhogymindig rosszabbak lettek. Mert még 1694-ben is találkozunk egy frankfurti sorsvető könyvvel, melyben a sorsvetésnek háromféle módozata van leírva, melyek egyike spanyolból francziára s ebből németre fordítva egy 12 nullából alkotott négyszögben 52 kérdésre 12—12 választ ad. A másikban 12 Sybilla 23 körben két koczka vetése által 23 kérdésre 40-féle felelettel rendelkezik; a harmadik Walpern Eberhard matematikustól három koczka vetése szerint 36 kérdésre ugyanannyi ó-testamentomi bíró által — az ég 12 házába beosztva, mint ezt a franczia Dodechedron-nál ismertettük — válaszol a kíváncsi kérdezősködőnek. Ugyancsak 1694-ben megjelent Augsburgban 8r. alakban még egy egészen vallásos irányú sorsvető könyv „*Geistliches Glücks Rödlein*“ czímmel; de a melyet Grässe szerint¹ csak czíme után ismertünk s így arról nem szólhatunk.

Ismeretlenül maradt a bibliographusok előtt Baczalszky Severinnek lengyel nyelven 1610-ik év körül írott s 4r. alakban Krakkóban kiadott sorsvető könyve „*Fortuna albo Szczyescie*“

¹ Trésor. IV. 257. szöve.

czím alatt, melynek egy újabbi évnélküli kiadását 1690-ik év körül Gawinski János rendezte sajtó alá.

A lengyel sorsvető könyvre Grässe figyelmeztette ¹ az olvasó közönséget, de a munka ismertetését sem Grässenél, sem másnál nem találtam, míg végre a múzeumi könyvtár megkeresésére, annak előbb említett kiadását a krakkói egyetemi könyvtár tanulmányaim céljából készséggel megküldötte, midőn is ime szerenésém van azt a tisztelt Akadémiának bemutatni. A könyv címe: *Fortuna Albó Szcycscie. Severina Baczalskiego*. Ez alatt négy soros rimes versszak következik, mely alatt fametszetben a szerző tilve gitároz; előtte egy asztalon kártya, kockák, serleg és ostábla látható. A metszet mellett két oldalt egy-egy sor rimes vers. A metszet alatt: „Cum Gratia et Privilegio S. R. M. W. Krakowie, W. Drukarni Lukaszá Kupiszá, J. K. M. Typographo. A címlap hátsó oldalán ovál keretben, melynek négyszögletén angyal fejekkel a szelek ábrázolása látható, Fortuna bekötött szemekkel két karján fátyolt tartva, jobb kezével pénzt szórva, baljában papirosslappal, egy szárnyas golyán áll. A keret körül lengyel mondat van írva a szerenésére vonatkozólag, s alól egy soros rimes vers. Az ezt követő levél első oldalán utasítás a sorskönyv használatára; második oldalán: intés az olvasóhoz. Az 1—102. lapig vonalkeretben vízszintes vonalak által elválasztott négysoros versszakok, melyek a lapfejekken levő 34 kérdésre, a minden versszak előtt metszetben kitüntetett két kockakavetésnek megfelelő számra, minden kérdésnél 21-féle feleletet adnak. Az utolsó lapon hatsoros versszakban a Fortuna zárszavát találjuk. Ez inkább a szerenése-, mint a sorsvető könyvekhez tartozik s igen egyszerű. Sem képcsoportokkal, sem egyéb utalásokkal nem bír, s csak a kocka használata az, mit a sorsvető könyvektől átvett, s a kockakavetés véletlensége szerint jövendől minden moralitási irányzat nélkül hol jót, hol rosszat.

Midőn ezekben előadtam volna a sorsvető könyvekről szóló általános tanulmányomat, áttérek a magyar sorsvető könyvek ismertetésére.

¹ Trésor. IV. 257. l.

III.

A magyar sorsvető könyvek.

Szabó Károly érdemes bibliographusunk „Régi magyar könyvtára“-nak I. kötetében¹ „*Sybillák jövőndölése*“ czím alatt leír egy a M. N. Múzeum könyvtárában őrzött XVI-dik századbeli csonka magyar nyomtatványt, melynek czímlapja, és elején teljes hét ív hiányzik. Innentől azonban a végig meglevő lapok kettős vonalközben a szöveg fölött a Sybillák neveit és számait viselik az egyes fejezetek szerint, a második „*Sybillá Libica*“-tól a tizenkettedik „*Sybillá Aggripina*“-ig. S minthogy a könyv czímének meghatározására a fejezetek felírásainál egyéb támpont nem volt, Szabó Károly a csonka nyomtatvány czímét csak a szerint határozhatta meg. Ezen töredék-könyvnek tanulmányozása közben a véletlen szerencse birtokába juttatott Pongrácz Imre Liptómege egykori alispánja iratainak, melyek között Pongrácz Mártonnak 1744-ik évben írott könyvjegyzékében előfordul, a mint azt itt szerencsém van bemutatni „*Sybillae lusus*“ czímű magyar és tót könyv is, a mely még 1767-ben is birtokában volt, mint azt kölcsön adott könyveinek jegyzéke bizonyítja. E szerint azt 1748-ik évben Okolicsányi Sándor özvegyének ; 1752-ik évi szept. 25-én Institorisnak ; és 1767-ik évi szept. 4-én Stromfnak kikölcsönözte. Ezen nyomok alapján ismételtén és szorgosan átkutatván a fentebb említett leveles ládát, a mult évben megtaláltam ezen „Fortuna“ czímű XVI-ik századbeli nagyon is elnyűtt magyar nyomtatványt, mely Szabó Károly „Régi magyar könyvtár“-ában följegyzett „*Sybillák jövőndölése*“ czímű könyvvel azonos ugyan, de más kiadvány. Mert mind a kettő a Sybillák jövőndöléseit tartalmazza, de eltérő típusokkal, s a szövegben tapasztalható némi változásokkal, minthogy a múzeumi töredék példányban a második Sybillának 23-ik, itt az első verszaka így szól :

„Az mit mostan mondok jól tarcz eszedbe :
 Mely ember felől gondolkodol szívedbe,
 Oly io barátod neked, ha ő tölle lehetne,
 Csak egy kalán vízben — is tégedet meg ölne.“

¹ 164. l. 356. szám.

A Fortunában pedig emigy van írva ugyanazon Sybillának ugyanazon versszaka :

*„A mit mostan mondoc iol tarcz eszedbe
Kíró! gondolkodol az te szúvedbe,
Oly jó barátod, ha tőlle lehetne,
Csak egy kalán vízben — is meg ölné.“*

Mindkét nyomtatvány tehát egy és ugyanazon tárgyú XVI századbeli magyar sorsvető könyv, melynek első kiadása 1594-ben nyomtatott s előmintáit az olasz, francia és német sorsvető könyvekben találjuk. Hogy ezen nyomtatvány a társas mulatságul szolgáló szerencsekönyvek most említett fajához tartozik, azt annak nemcsak beosztása, képesoportjai, utalásai és jövőndölései mutatják, de bizonyítja maga a kiadó Kléz Jakab bártfai nyomdász előszavában, midőn azt „*Sorsvetés avagy Szerencse könyv*“nek nevezi.

A könyvnek szoros értelemben vett címlapja nincs, csak címképe van, mely egy szárnyas földtekén egy lábon álló Fortunát ábrázol; szemei fátyollal bekötve, melynek végei, valamint felbontott haja a levegőben lobognak. Két karján ugyancsak fátyolt lenget, melynek egyik végét balkezébe fogja, másik vége pedig háta mögött a levegőben leng. Jobb kezével pénzt szór lefelé; testét redős bő öltöny fedi, melyet derekán öv tart össze. Felette ez áll : „*Fortuna*.“ (Lásd ezen címlapot az I-ső mellékleten.) Vajjon volt-e még ezenkívül külön címlapja — nem tudom; de nem tartom valószínűnek azért, mert az ív jelzése a harmadik lapon A₃, s ez megfelel a lapok számának. Már pedig ha külön címlapja lett volna, úgy a meglevő harmadik lap a negyedik lenne s nem lehetne rajta az ív-jelző szám. A könyv teljes címlapjának leírására hiányzik ugyan a támpont, de segítségünkre jó ez esetben is a könyv második címképe, mely a négy küllős szerencse-kereket ábrázolja, melynek közepén a Fortuna bekötött szemekkel, kiterjesztett karokkal, halfarkban végződő altesttel állítatik elő. A szerencsekereket felhőből kinyuló istenkéz forgatja. Fent a keréken királyi pálczát, országalmát tartó koronás király ül; a kerék jobboldalán fölfelé kúszó, baloldalán lefelé hanyatló s a kerék alatt a talajon elnyúlt helyzetben fekvő férfialak látható. A fametszet alsó balszögletében a metsző monogramja G—C betűvel. A metszet fölött két sor-

ban nyomtatva : „*Szerenczénec avagy szerenczétlenségnek kereke.*“ Föltéve tehát, hogy e könyvnek a két címképen kívül még külön címlapja is volt, annak teljes címe csak ez lehetett : „*Fortuna az az Szerencenec avagy szerenczétlenségnek kereke.*“ (E lapnak hű hasonmását a II. mellékleten találják olvasóink.)

Támogathatni vélem ezt még azzal is, hogy a Fortunának valamennyi ismert kiadása : a komáromi harmadik 1757-dik, a budai nyolczadik 1817-ik és a tizenhatodik 1868-ik évi kiadás átvette, bárha újabb metszetekben úgy a címképet, a körök, mint a Sybillák rajzait. Átvette a címképek feliratait, az intést a gazdagokhoz és szegényekhez, a könyv használatáról szóló utasítást, az előszót és „az olvasókhoz“ című 14 soros versszakot, annak teljes tartalmát és beosztását; s csak a kor igényeihez képest modernizálta az orthographiát és a grammatikális kifejezéseket. S ha 19 kiadásban utánnyomatták az első eredeti kiadást, föltehető, ha volt külön címlapja, hogy ezt is változatlanul nyomatták le. Az ime itt meglevő 1757-dik évi, valamint az 1868-dik évi kiadásnak címlapja ez : „*Fortuna, az az Szerencsének avagy szerencsétlenségnek kereke*“, Szabó Károly föltevése szerint a címlapon lehetett még a könyv kiadási helye és éve is. A mi az első kiadás évét illeti, bárha a mi példányunkon az évszám nincsen, az mégis egész poszitivással meghatározható az 1594-ik évvel; mert az V-ik Sybilla Erithrea kezében levő nyitott könyvnek lapján tisztán olvasható : A. D. 1594. s alatta a metsző kezdő betűje „G. C.“ (Lásd ezen lapot a IV. mellékleten.) Már pedig a mint az előszóba a kiadó mondja : *kenszerítetem egynehány Esztendővel ez előtt ez sorsvetés avagy Szerencze könyvet kinyomtatnom, Jollehet nagy költségemmel, főkeppen csak az vitézlő magyar nemzetnek kedveiert, kincc massa magyar nyelven még eckoraig nem költ.* Alább ismét így : „(mivel hogy penig az) előbi szerencze könyvek mar mint.....őtől fogva afféléket nem

.....ig keresi és kevanya vala; tetszéc az, hogy tanuságert vyonnan ki nyomtatnam.“ (Lásd ezen előszó hasonmását a III. mellékleten.) Kitészik ebből világosan : hogy a mi példányunkat csak egy kiadás előzte meg; ez a második, s hogy a könyv díszítéseül szolgáló fametszetek 1594-ik évben az első kiadás számára készültek. S mert az első kiadás példányai néhány év alatt elfogytak, e kész duczok még a XVI-dik században a második

kiadásnál is felhasználtattak. Fényesen világítják meg ezt a későbbi kiadások is. Így tapasztaljuk a Fortuna 1757-dik évi harmadik kiadásánál, hogy annak címlapja az 1707-dik évi komáromi kiadáshoz készült, a mint azt a címlap alsó jobb szögletén levő évszám mutatja, míg a balszögletben a metsző kezdőbetűi vannak elhelyezve. A Sybillák metszetei azonban az 1656-ik évi kiadás számára készültek, a mint azt az V-ik Sybilla Erithrea, és a kilenczedik Sybilla Phrygia metszeteinek évszámai feltüntetik. A legújabb 1868-ik évi Fortuna az 1707-dik évi címlapot, az 1757-ik évi Fortuna és szerencsekerék címképeit, és az 1., 2., 3., 4., 7., 8., 9., 10., 11. és 12-ik Sybilla metszetét használja az 1656-ik évből; de már az ötödik Sybilla 1616-dik évszámmal bír, s a hatodik is teljesen elűt az 1756-iki Sybillától.

A XVI-ik század nyomdászati viszonyainak szempontjából sokkal nehezebb volna azon kérdésre megfelelni, hogy a Fortuna első kiadása és azon töredék, melyet Szabó Károly a M. N. Múzeum könyvtárából ismertetett, hol nyomtatott? ha ez iránt kellő támpontot nem találunk az itt bemutatott példányban, melynek midőn előszavában a kiadó Kléz Jakab bártfai nyomdász azt mondja: *„tettszec az hogy tanusagert vyonnan kinyomatatnam,”* félreérthetlenül világos az, hogy a Fortunának első kiadása, valamint a jelen második kiadás Bártfán Kléz Jakabnál nyomtatott. Ámde fölmerülhet a kérdés, ha vajjon a Szabó Károly által „Sybillák jövődölése” cím alatt ismertetett töredék nyomtatvány nem-e a Fortuna első kiadása? a mely azonban Szabó Károly ítélete szerint kétségtelenül kolozsvári kiadás a XVI-dik század utolsó évtizedéből. Nézetét az egész nyomdai kiállításból és abból vonja le, hogy a Sybillák fametszeteinek némelyikét a Kolozsvárt a XVI-ik század vége felé megjelent némely históriás énekek címlapjain is láthatjuk.

A mily természetes az, hogy a nyomdahely megnevezése nélkül kiadott műveknél a typographiai kiállítás szerint szorgos összehasonlítás után határozhatjuk meg csak a nyomda helyének valószínűségét: épen oly mértékben szükséges a kellő óvatosság véleményünk kifejezésénél, mert a külső jelenségek gyakran csalékony hasonlatossága kétséggé teheti azt, a mit kétségtelennek tartunk. Legyen szabad a jelen esetben Szabó Károly legkiválóbb bibliographusunk érdemeinek teljes elismerése mel-

lett a „*Sybillák jövőndölése*“ cím alatt ismert *Fortuna* nyomtatási helyére nézve, melyet Szabó Károly „*kétségtelen*“ kolozsvári nyomtatványnak tart, a következő megjegyzéseket tennem. Eltekintve attól, hogy Kléz Jacob nyomdájában a XVI-ik század utolsó negyedéből és a XVII-ik század első feléből a „*Sybillák jövőndölése*“ nyomtatásánál használt hasonló típusokat találunk, a „magyarazattia az Evangeliumoknak“ 1608-ban Klöz Jakab bártfai nyomdájában megjelent könyvnek utolsó lapján található záró vignetteje ugyanaz, mely a „*Sybillák jövőndölése*“-nek 6-ik lapján van. Az 1612-ik évben ugyanott megjelent „*Hét Predicatio*“ című munka colophonjának záró vignetteje ugyan az, mint a Sybilla jövőndöléseké. A „*Decretum latino-hungaricum*“ 1632-ik évben Klösznél Bártfán kiadott munka utolsó lapjának záró vignettejét megtaláljuk a „*Sybillák jövőndölésének*“ 4., 10., 18. és 21. lapjain; s a Decretum III-ik részének záró vignetteje a Sybillák 6-ik lapján van. A „*Medulla Geographiae*“ bártfai 1639-ik évi kiadvány 31-ik lapjának záró vignetteje ugyanaz, mint a Sybilláknál. A „*Páris és Görög Ilona*“ 1597-ik évben hely nélkül megjelent könyvben, melyet Szabó Károly kolozsvári nyomtatványnak tart, a címlap fametszete ugyanaz, mint a Kléz Jacob-fele Fortuna nyolczadik Sybillája; és épen nem olyan, mint a „*Sybilla jövőndölések*“ nyolczadik Sybillája. Mert míg ebben az alak jobbra néz, amabban balra van fordítva, más az öltözete és más a haj elrendezése. A „*Páris és Görög Ilona*“ históriájának latin címlappal ellátott 1576-ik évi kolozsvári kiadásában a címlapon levő vignette azonban csak hasonlít a „*Sybillák jövőndölése*“-nek 6-ik lapján levő zár vignettejéhez, de nem ugyanaz.

Sajátszerűnek találjuk tehát a fölemlítettek alapján azt, hogy a helynév nélkül megjelent és kétségtelenül kolozsvári terméknek véleményezett nyomtatványok külső criteriumaiban fel találjuk mindazon kellékeket, melyek a bártfai nyomda felszerelésére vallanak. S ezekből azon következtetésre kell jutnunk, hogy a „*Sybillák jövőndölése*“ cím alatt ismertett könyv bártfai nyomtatvány. A két munka között a grammatikális és helyesírási határvonalat meghúzni majdnem lehetetlen. Találunk az egyikben és a másikban is archaismust, ingadozásokat, sőt mind a kettőben transylvanismust is; irány szempontjából a

kettőt alig választhatjuk el egymástól, ámbár a „Sybillák jövőndölése“ mégis határozottan régibb kiadás. Élesen különböző két typus is mutatkozik bennök, s az illusztrációk bárha conceptióban ugyanazok, részleteikben és méreteikben nem egyezők. Azt azonban, valjon az akkori nyomdászati viszonyok megengedték-e egy nyomdának termékeit más nyomdában utánnyomatni? eldönteni nem tudom. De ha igen, akkor egy és ugyanazon munkának két nyomdában való megjelenése csak úgy gondolható: hogy a betűket és vignetteket mindkét nyomdász egy és ugyanazon helyről rendelte meg s használhattak ez úton egyenlő fametszeteket. Míg végre a jelen esetben a Sybillák rajzai csak oly módon juthattak a Fortuna nyomtatványba, hogy azokat a Sybillák képeiről lerajzolták s fába metszették, és ez okon mind ellenkező irányban nyomódtak úgy: hogy a mi a Fortunában balra fordul, az a Sybillákban jobbra néz, és viszont. Ez annál is inkább valószínű, ha a rajzolónak nem volt feladata hű másolása a képek apró részleteinek, hanem csak nagyjában és egészben kellett a Sybillák rajzait visszaadnia. Ez magyarázza meg a részletek eltérését és az egésznek mégis egységes mivoltát. Tekintve tehát azt, hogy a Fortuna határozottan bártfai kiadás, a „Sybillák jövőndölése“-it a nyomdai kiállítás külső ismérvei után nem tarthatjuk kétségtelen kolozsvári kiadásnak; de inkább bártfainak, s ez esetben ennek a Fortuna első kiadásának kell lennie. Ámde ha az bebizonyítható, hogy az mégis csak kolozsvári kiadás, bár ha az régibb, mint a mi Fortunánk: akkor ez utánnyomata a bártfai első kiadásnak, és abból vétettek át a fametszetek rajzai. Ennek lehetősége már csak azért sincsen kizárva, mert nem látjuk indokolva azt, hogy Kléz Jacob, a bártfai kiadó, miért használt volna a második kiadásnál régibb, kopottabb typusokat, újabb rajzokat, tömöttebb nyomtatást; midőn az első kiadáshoz szebb, újabb betűi és kész fametszetei valának.

A Fortuna 65 számozatlan 4° levélből áll. Első czímkép: *Fortuna*, a szerencse istennője. Belső oldalán két 16 soros páros rímekbe szedett versszak „*Az Gazdagoknak*“ és „*Az Szegényeknek*“, melyben inti a gazdagokat, hogy a szerencsében el ne bizakodjanak; és a szegényeket vigasztalja. A második czímlap a szerencse kereke, ezen felíratlalt: „*Szerenczenec avagy Szerenczetlenségnek kereke*“, melynek belső oldala üres. Ezt kö-

veti a harmadik lap mindkét oldalán a nyomdász Kléz Jacob előszava, melyben előadja az okokat, miért adta ki ez előtt néhány évvel a „*Sorsvetés avagy Szerencze könyvet*“, mely előbb még magyarul meg nem jelent; s mert az első kiadás már jó ideje elfogyott, újra kinyomatta: „*kivel íressegekben ádót mulathassanac és külömb külömb fele dolgokat probalhassanac*“ A negyedik lapon „*Az Olvasonac*“ van szentelve 14 sor párrimes versszak. Ebben emlékezteti az olvasót, hogy habár nyájasságra szolgál neki ezen játékos könyv, de azért ne bizzon benne, és keresztyén módra éljen, vigyázzon eszére és jobbítsa magát. Ugyanazon lap belső oldalán prózában utasítást ad a könyv használatára ezen cím alatt: „*Tudomány Mint Élyen Ez Könyvel Az ki meg nem szokta.*“ Az ötödik laptól kezdve B-től D₃. ívig találjuk az első képcsoportot, mindenik oldalon egy-egy koncentrikus kör közepén a madarak világából vett ábrázolással. Ezen képcsoport lapjai annyira elnyűttek, hogy az egyes madarak nevei meg nem határozhatók s csak még a Tiuk, a Solyom, a Bagoly, a Kakuc, a Recze és a Gem olvashatók. Mindenik körnek huszonegy osztálya van, s a külső kettős vonal körnek két koczkavetésből eredő 21 szám combinatióból, egy-egy szám esik egy osztályra. Itt kellett a koczkavetést megtenni s a vetett szám szerint történt az utalás a következő képcsoportra és város nevére. A körök négyszögű keretben elhelyezve csinos diszítéseket tüntetnek fel a szögletekben. A keretek mindenike felett egy-egy kérdés van, mint például: „Hogy Ha Valaki soc ideig elendő ez világon“; „Hogy Ha Valaki Tanítóva avagy Predicatora leszén“; „Hogy Ha Valakinec ioé meg hazasulnia“; „Hogy Ha Valaki Gazdaggá leszén valamikor“; stb. összesen huszonegy kérdés, melyek mindenikére jóslatszerű választ nyer a Sybilláknál a könyvbenmulató.

A második képcsoport D₃-tól G ívig 21 oldalon, hasonló beosztással mint az első képcsoportnál, em)ős állatokat találunk, melyeknek nevei nemcsak az illető állatoknál, de a képkeretek felett is nagy betűkkel följegyezték. Ezek sorrendben a következők: Szamar, Parduz, Szarvas; Róka, Farkas, Rozomak, Maczka, Bak, Nyul, Sarkany, Eveth, Eoz, Diszno, Barany, Keczke; a többi hat állatnak neve már nem constatálható a lapok hiányos volta miatt. De az első képcsoportnál levő utalások

szerint ezek: a Vidra, Oroszlány, Griffmadár, Teve, Medve és Bika voltak. Ezen képcsoport koncentrikus köreinek 21 osztálya szélső kettős vonalközű körében vannak egymásután egy-egy osztálynak irányában a város- vagy helységnevek, melyeknek a belsőbb kör huszonegy osztályában egy-egy Sybilla száma 1—12-ig, és a hivatkozott Sybilla számára vonatkozó versszak száma felel meg; a mely utalás a harmadik, a Sybillák képcsoportjára, hol a feltett kérdésre a feleletek megtalálhatók.

Az utolsó, a Sybillák képcsoportja G_2 -től R_3 ivig, 42 levélre terjed. A képcsoport 12 Sybillái ezek: Sybilla Persika, Libika, Delphica, Cymeria, Erythrea, Samia, Cumana, Hellespontica, Phrygia, Tyburtina, Kumea és az utolsó Agrippina. A lap közepén négyszögű vonalkeretben van a Sybillák fametszett rajza, melyet fent a kép felírásától és lent a szövegtől vízszintes vonal választ el. A felirat viseli az illető Sybilla nevét és számát, így: „Sybilla Persika Első“ stb. Lent négysoros négyes rímekben minden Sybillánál 37 versszak, összesen mind a 12 Sybillánál 444 versszak, 1776 verssorral s mindenik versszak egymástól vízszintes vonallal elválasztva. A „Fortuna“ tehát 21 kérdésre minden Sybillánál 37, összesen pedig 444-féle választ ad.

A magyar sorsvetőkönyvek lényegében az előadottak nyomán megtaláljuk mindazt, a mi az olasz és német jóval előbbi keletű sorskönyvekben van. S habár valószínűleg ezek előmintául szolgáltak, e magyar „Fortuna“ még sem másolat; de inkább kiszedett és egybetákolt conglomeratuma a külföldi ily nemű munkáknak s épen ebben nyilatkozik eredetisége. Így például Spiritonak „Libro del Sorte“ című könyve 1497-ik évi kiadásból vannak átvéve a magyarba az állatok koncentrikus körei, úgymint az oroszlán, griff, sárkány, szarvas, medve, leopard; Fantinak „Triumpho di Fortuna“ 1526-ik évi kiadásából a városok neveinek alkalmazása, és a Sybillák; a német Wickram-féle 1560-ik évi Loosbuchból a bekötött szemű Fortuna, s a Pompst-féle 1546. évi Loosbuchból a szerencsekerék. Eredeti a magyar Fortunában az, hogy itt a választandó kérdések az első képcsoport mindenikénél egyenként vannak elhelyezve; míg az olasz „Libro del Sortik“-nél mind együtt vannak egy

vagy két táblán. A németek Loosbuchjában pedig az első vagy második lapon a szerencsekerék körül találhatók meg.

Moralis irányára nézve, míg az olasz „Libro del Sorti“-k kivált az astrologiát bujtatják a sorskönyvekbe, s a német Loosbuchok a babona köntöse alatt vallási alakoskodást üznek: a magyar Fortuna a társadalmi erkölcstelenség ostromozására szorítkozik leginkább, s majd tanácsosal, majd az immoralitásból származó rossznak jövendölése által kíván hatni. S bár a szerző főcélja volt a mulattatás, hogy: *„legyen valami oly, kivel ressegekben údot mulathassanak“*, mind a mellett a vallás morális alapjára áll s jóakarólag int, mondván: *„kiknek végét mind az által Istent l váryac“*. Figyelmezteti olvasóit, hogy könyve:

*„Czak szep nyajaiságra szolgál tenéked
Olvasásban — is neha pironogat téged.
Bátor ne bizzál semmi mondassába.“*

S midőn továbbá könyvét az olvasó szeretetébe ajánlja, mindjárt tudtára adja azt is, a következő versben, hogy az ily féle könyvek egyházilag tiltva vannak:

*„Lám az Keresztyéni gyülekezettől
Erlssen tiltva vадnac minden feldl.“*

Legkiválóbb kifejezését adja azonban a világi dolgok isteni intézésének — az előszóban, mintegy vonatkozással a szerencsekerékre, melyet istenkéz forgat, ezen szókkal: *„mint azok Isten kezében vадnac, es vgy fordittyá, a mint ő neki kedves akarattya.“*

Irálja a népiesség azon fokán mozog, melyen kiméletlen, leplezetlenséggel szórja durva tréfáit s mondásaiban a szemérmet sértő kifejezésekben kulminál. Népiessége aljas póriassággá fajul, midőn a morált komolyan prédikálja. De mindezek daczára, vagy talán épen azért a kifejezésekben és az egyes szók használatában igen sok érdekes feltűnőség van benne.

Jóllehet, hogy talán nyelvészeink semmi újat, ismeretlent nem találnak benne, de mégis a mondatok szerkesztése, a szóffítás és az egyes szók alkalmazása szempontjából nem véltem fölöslegesnek a következőket kijegyezni: I-ső Sybilla 6-ik vers-

szak: heaban itten valo *sugorgasod*; 30. v. Te meg nem *nósz-szel*; II-ik Sybilla, 1. v. Gonoszul *kel volt* veszned; 3. v. neked *tanaczomban* adnéc, *hogy ne* labadon seb esec; 28. v. De bár basiczak fel en iob orromat. Ha fejedbe nem *vonszac az Barát kápát*; 30. v. Im ez elő iövő Pünkösöd havaban, Egy agh emberhöz mégy, ki rest dolgában, *Keczkédet* azért meg nyirod l. kézirat 102—105. ll.

A Fortuna ezen feltűnő kifejezései közösek a Sybilla jövődöléseivel is. Valamint helyesírási és hangtani szempontból a következő sajátságok fordulnak elő mindkettőben, kivételével annak, hogy a Fortuna a szó végén levő „k“-t mindig *c*-vel, az „sz“-t mindig *sz*-el írja, a Sybillákban pedig ez nem fordul elő. S míg a Sybilla a *vá, vé* ragban mindig *á, é*-t használ és soha *á, é*-t, mint *urrá, emberré, hová, még*: ezt a Fortunában egyszer sem találjuk, úgy szintén az *ig* ragban sem.

Az *é*-t a *ség* képzőben *c*-vel: nyereség, segítség; a félben, fél = $\frac{1}{2}$; félni, fér = fér; férfiak; fele = más, vagy többféle. Továbbá: aceppen, sérés, tefsec, el ne vefzesséc, ne kéfsél, el ne efsec.

A mai irodalmi nyelv közép *é*-je helyett *ö*: istenhöz, kerefsöd, elvötte, töröködés, emléközzél, szömély, szöm, emberhöz, követközik, érközik, előd, beröd — szókbán.

E helyett *a*-t alkalmaz: zálag, akarad, tahát, dolgat, zacskád kifejezésekben.

I helyett *ü*-t ír: szüved, tü = ti, üdö szókbán. *I* helyett *é*-t: kéncs, kívánság, heu = hiv, hertelenség, heában.

A helyett *ó*-t: utodra, ártalmodra, hívokodás, vékonyon, társot.

Ö helyett *é*-t: mint kevér, erkölczed és tölted.

Ü helyett *ö*-t: czip-szömö, beszédö, kedvö.

A *cs*-t mindig *cz*-vel írja.

Az igeragozásnál összekerülő *d, c, és j*-ből való hangbokrot *dgy-, lly*-vel írja: adgyon, tudgyad, kezdgy, csallyon, profétallya. Az eredeti hosszúságnak nyomai mint archaismusok a következők: tészlek, vészem, elvészén, be megészöd, lészén, küldus, holdnap. Érdekeseek továbbá még a mássalhangzó kettőzések a következő szókbán: rútt, tréffa, azzalék, bizzonnal, üres-sen, mellölled, nállad, vélled, tölled, felölled, belölled, becsülled,

bizzad, történnik, hafsízon. A szó-összetételeket a következőkben találtuk: alá-való, forgó-táncz, hordó-bor, után-járás, kár-vallás, küldus-táska, háborúság-kezdő, áros-ember. Mindenkor összeköti továbbá kötőjellel az *is* szócskát az előtte álló szóval: tánczomat-is; az *és* szócska rövid *s* alakját pedig az utánna következő szóval köti össze: s-nem, s-alá-való; ugyszintén a névmásokat ragjaikkal mindenkor összeköti: ő-nál-la, te-hozzá-d, én-fe-lőttem; úgy a *nélkül* szót is: kétség-nélkül, nállad-nélkül; és a kérdő *e* szócskát is. A régies alakok közül csak a „hasznáival, megbőveyt és bőveytheti“ fordul elő. A transylvanismus a „hiu = hivj, a „vay“ indulatszóban, az *s* igen gyakori használatában a nyújtott „ó“-ban, az *a*-nak *é*-re, az *ő*-nek *é*-re, és az *o*-nak *á*-ra való feleserelésében tűnik elő.

Ezen közös sajátságokon felül a Sybilla a hang- és betűcserére nézve sokkal gazdagabb, mint a Fortuna. Így *e* helyett *ö*-t használ még a következő szókban: ügyeközet, kereszködés, megöletnöd, ügyöd, veszöd, töt = tett, ezör, egyszer, bővön. *I* helyett *ü*: elhünni, meghüd, hüt, kü = ki, küssebség. A más-salhangzót követő vagy megelőző *sz* hangot *z* betűjeggyel írja: fogz, nyerz, akarz, juthatz, halgatz, tetzik, vigaztal, hazna, gonosz-ság, geriezszed; *s* az analogia révén alkalmazza a magánhangzó után is az igék egyes második személyében: vallaz, azomban, Mert iffiab-bal lesz sok nyalakodás-ban; 35. v. Nyilván *hidgyed* ingyen sem jó gondolkodnod, Hogy *jódra* lenne megházasulásod. III-ik Sibylla, 2. v. *Egy először* jól leszen dolgo-d; 8. v. *Maga nincz* hiedelmed mondásomban; 17. v. *együld*; 29. v. *menten meny* fiam; 35. v. De ez dolgot treffára ne vegyed, Hogy osz-tan massal *kevannad egereszned*; 36. v. Laczie bizony, hogy *nem sisakba lettél*, igen készen az szerenczei-ért mentel, Es nem iutot neked az szerenczében, Mert igen keves *az olai fejedben*. IV. Syb. 8. v. Ne *sapolodgyal* semmit szeretődben, Kinald csak azzal kit viselsz *berhedben*; 14. v. Vigadgy és had el szomorúsagodat, Tudjad azt hogy megtalálod *orvodat*; 19. v. Bizony így soha magad el nem *adhad*; 24. v. Mert az dolgotkévánnya *Dactylusod*; V. Sib. 8. v. Metzene veled iffiu feleseged; 32. v. Azert meg perengerez-nec olyha tegedet. VI. Syb. 3. v. *Vay kiczoda* helyre került; 4. v. Ne foglald magad hevolkodas-ban; 13. v. Együld ninczen kopo fülese annac, nem ugordhad vizs-

szá; 21. v. En az tanacz hogy jargaly Ló háton. Jelesben az
 almas kek szõri lovon; 22. v. Mint õczeyevel ugy gondol te
 veled; 23. v. Ha tudnád mi *következendõ* te reyad; 35. v. Mely
 helyen juthatnal Wrasaghoz, ot rövid nap sós *rákoc* Hadnagyá
 lesz, És agh Babákat búczura hordasz. VIII. Syb. 2. v. Jó sze-
 renczével tart, mit *halgatz füst alatt*; 3. v. Tahát, Étd berõd
 aluttad hasznod azzal; 5. v. Mindenhõz *tetzek* meg irgalmassá-
 god; 9. v. Bé tölted kedvedet nagy *hasznayval*; 10. v. *Neta-
lám*; 11. v. Es vigadhatol nagy jó lakásodban; 12. v. *Ugordás*;
 14. v. *kiczid* az te szerenczed; 16. v. *Czak* *heában* fuvalkodic
 fel szüved; 20. v. *bolyokás* te feyed; 25. v. Bé töltiglen *kevános*
 kedvedet; 26. v. Az ki nem téveleg keresztyén hütben, Az va-
 gyon Istenec õrizessében, De hogy te az Arriust így követed,
 azért örökké Pokolba kel veszned; 27. v. meg bőveitheti hasz-
 nodat; 33. v. Hamar idõn nagyon megyen te dolgoz; 34. v.
 Felettéb kezted az kardolást kívánni. VIII. Syb. 1. v. Nem vé-
 szed eszedbe Bába-voltodat; 7. v. Buyatagos szeretetedett ay
 jneked; 9. v. Kémelleni; 10. v. Heugér által történnic te haláloz;
 13. v. Egy *kántorig sem vehed* annac hasznát; 30. v. Ne
 rughyad Wradat *ölleseségben*, Kamsat vary neki, mert *saytár*
 deák leszén; 31. v. Nem akarsz gonoszságodtól *megszünni*; 37.
 v. Job volna rosz *látetõ Pappá* lenned, Lám szinten gonosz em-
 beri irástól feyed. IX. Syb. 1. v. Rövid nap egy tisztre *kezdnec*
szerezni; 4. v. *agh eb* vegye hasznát; 12. v. *Minden valaki eszt*
hallya felõled, Azonnal *rudgyát* elfordittya tölled; 24. v. Elfa-
 kad rayta szerencze *nevetésben*; 36. v. Isten megtudna nagy
Pápás voltodat, Kiért az *ördög* meg ronttya nyakadat. X. Syb.
 12. v. Társ, ám szép feleséged leszén neked, De *kápolnáját jól*
meg kel szentelned; 13. v. *Udvarnyalakodó* iffuságodban; 20.
 v. Ne legyen *por-törõ* háznál lakásod; 25. v. Mert igen hamar
 idõn kell meghalnod; 33. v. Es kevés *azzalékért* hosszú bánat.
 XI. Syb. 3. v. Wrad *kordolását* soha ne hánnyad; 4. v. Ez vi-
 világon még nem láttam *latrabbat*; 11. v. Vdvari tisztben *lészen*
foglalásod; 13. v. Jámor embert *illendõ* szived sinczen; 16. v.
 Nagy *gondban forogsz* te most egy szõmélyért; 23. v. Es nem
kiczid haszon leszén onnat neked; 26. v. Es el veheted az *hús*
azzalékýát; 32. v. *Félec rayta*, nem fogsz azzal te meg hizni.
 hallaz, kezdez. Végre a régies alakokat sokkal gyakrabban és

több szónál alkalmazza, mint a Fortuna, mint: taneintani, tan-cító, szolleitani, megsegeit, kazdageit. Ellenben a *h* betűt a *g* után egyszer sem; *y*-t az *i*, vagy *j* helyett vajmi gyéren találjuk a Sybillában, holott ez a Fortunában igen gyakran előfordul.

Ha nyelvészeti, helyesírási és hangtani különbség, mely a két munka között észlelhető, a fentebbi adatok alapján nem is indokolná eléggé azon állításunkat, hogy a töredékes Sybilla régebb kiadás a Fortunánál: erre nézve kellő és beható bizonyítékot találunk és nyújthatunk a kiadó előszavában, midőn ezt mondja: „*ily reménységben vagyoc, hogy ez kis munkámat io neven veszie, kíváltképpen ez mostani editiot avagy nyomtatást ennyivel inkább megh kedvelic és bóczalic, hogy az előbi vetkekből szépen megh tisztitva és corrigálva vagyon.*” Ennek nyomán összehasonlítottuk a két munka nyelvezetét és verselésit s tanulmányunk eredménye azt mutatja, hogy a Fortuna a töredék Sybilla verseit majdnem minden sorban javítani törekszik. Lépten-nyomon hol elhagy egyes szókat, hol a szórendet változtatja, hol pedig szépíteni akarja a leplezetlen trágár kifejezéseket. Rövidíti a verssorokat, néha felbontja a hagyományos vegyes rimet, párrimeket alkot s igen sok esetben elég ügyetlentül mindezt az érthetőség rovására cselekszi.

Költészeti értéke a munkának absolute nincsen, a mi magában a munka tárgyának természetében fekszik; minthogy a versszakok egymástól teljesen függetlenek s a prózai élet bizonyos kérdéseivel foglalkozva, jövőndöléseiben a költői ihletség legkisebb nyomát is nélkülözik a rimes verses formába szedett jóslatok.

Ezek után adjuk a Fortuna rövid bibliographiai leírását, mint adalékot Szabó Károly „Régi Magyar Könyvtára”-hoz:

XVI. sz. H. és év n. (Bártfa 1594.) 304. sz. Fortuna. Negyedréti. A—Q₃ iv = 16 iv (négy levelenkint) hatvanhárom levél. A Q ívből csak 3 levél van meg s két jelzetlen levéltöredékkel összesen 65 számozatlan levél. Csonka. Sok fametszettel. A meglevő levelek is félig meg vannak rongálva.

Egyetlen csonka példány a Nemzeti Múzeum könyvtárában.